

MÖVZU. MÜASİR CƏMIYYƏTDƏ QENDER ASPEKTLƏRİ VƏ EKOLOJİ MƏSULİYYƏT

- *Müasir dünya problemlərinin tənzimlənməsi. BMT və onun ətraf mühitin problemləri üzrə ixtisaslaşdırılmış komissiyası (UNEP)*
- *BMT-nin qadınlar məsələsi üzrə ixtisaslaşdırılmış komissiyası (YUNİFEM)*
- *Qlobal Ekoloji Fond*
- *Azərbaycanda qadın hərəkətinin inkişafı*
- *Azərbaycanın, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması və davamlı inkişaf sahəsində qanunvericiliyin zəruriliyi.*

Müasir dünya problemlərinin tənzimlənməsi. BMT və onun ətraf mühitin problemləri üzrə ixtisaslaşdırılmış komissiyası (UNEP)

İnsan cəmiyyəti ilə təbiətin qarşılıqlı fəaliyyətinin müasir mərhələdə ən vacib məqamlar olan ətraf mühit problemlərinin sosial aspektləri, müasir insanın bioloji və mənəvi tələbatları, zəruri həyati mənafeleləri ilə sıx əlaqəsi danılmazdır. Dünyada yaranmış ekoloji vəziyyət, Yer üzündə yaşayan milyonlarla insanın diqqətini cəlb etmiş, canlı diskussiyaya səbəb olmuşdur; bu diskussiyaya nəinki təbiət elmlərin bir çox sahələrinin nümayəndələri, həm də ictimai fikrin, demək olar ki, bütün əsas cərəyanlarının davamçıları – filosoflar, sosioloqlar, iqtisadçılar, politoloqlar və s. qoşulmuşlar. Dünyada yaranmış ekoloji vəziyyətin öz məzmununa görə özünəməxsusluğu onun bəşəriyyət tarixində rolu ondan ibarətdir ki, burada keçmişə nisbətən, təbiətə antropogen təzyiqin intensivliyinin və həcmnin artması, habelə dünya məhsuldar qüvvələrinin kəmiyyət baxımından artmasını müşayiət edən dərin keyfiyyət dəyişikliklərin baş verməsi müşahidə olunur.

İnsan sivilizasiyası və dünya təsərrüfatında, planetimizin ekosferinin insanların yaşamasının ümumdünya təbii-tarixi müqəddəm şərtinə çevrilməsi və bundan irəli gələrək, dünya xalqları və ölkələri arasında obyektiv ekoloji qarşılıqlı asılılığın yaranması – yeni bir hadisədir. Bu dünya iqtisadiyyatının yeni yetkinlik mərhələsinin həm təsdiqi, həm də nəticəsi, dünya əlaqələrində bütövlüyünün artması meyllərinin daha da möhkəmləndirilməsinin təzahürüdür. Jəmiyyət və təbiət arasındakı münasibətlərin kəskinləşməsindən irəli gələn bu münasibətlərdə öz məzmununa görə ön plana keyfiyyətə yeni ziddiyyətlərin çəkilməsi və onların qlobal müstəviyə keçməsi ilə bağlı tələbələrindən biri ondan ibarətdir ki, təbiətdən istifadə və təbiətin mühafizəsi məsələlərinə, prinsip etibarilə yeni yanaşma tələb olunur.

Dünyanın hər bir ölkəsi, təkrarsızlığı və özünəməxsusluğu ilə səciyyələnir. Eyni zamanda, burada qloballaşma prosesi baş verir. Özünəməxsusluğu qoruyub saxlamaq şərti ilə beynəlxalq proseslərdə iştirak etmək işi həddindən artıq çətin və zəruri məsələdir. XX əsrin axırlarında təbiətə antropogen təzyiq xeyli artmış, planetdə ekoloji tarazlıq pozulmuş, nəticədə insan bir bioloji varlıq kimi məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşmişdir. Çoxsaylı müharibələr, yerli əhali tərəfindən ərazilərin məcburən tərk edilməsi, insanların, o cümlədən qadın və uşaqların kütləvi məhvi ilə müşayiət olunan atom və nüvə sınaqların keçirilməsi bütün mütərəqqi insanları narahat edir. Yoxsulluq, aclıq, işsizlik kimi sosial və iqtisadi problemlərin bütöv bir yığılı, təbii ehtiyatların qeyri-səmərəli istifadə olunması, təbii komplekslərin deqradasiyası və həmçinin bunlarla bağlı başqa məsələlər bir-biri ilə sıx əlaqəlidir. Məhz buna görə, gündəlikdə duran ən vacib məsələləri inteqrativ, bütöv şəkildə öyrənmək lazımdır.

Hər bir konkret ölkədə, planetimizin ayrılıqda götürülmüş hər bir regionunda qender assimetriyası ilə bağlı məsələlərin həlli, xüsusi qərarların qəbul olunması zəruridir. Son zamanlar cəmiyyətin inkişafında qender aspektləri getdikcə daha çox öyrənilir; buraya ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı olan məsələlər məcmusu da daxildir. Lakin bu problemlərin öyrənilməsi istiqaməti, qender rolları anlamının irəliləliyişindən asılıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) – ümumdünya miqyasında, dövlətlərarası qurumlar sırasında ən nüfuzlu təşkilatlardan biridir, məhz buna görə o, qlobal ekoloji problemlərin həlli işində, dövlətlərin, ümumi mövqelər əsasında əməkdaşlıq etməsi üçün, institusional baza rolunu oynaya bilər. Lakin, dövlətlərin əməkdaşlığı işində BMT-nin unikal (təkrarsız) imkanları bununla bitmir. BMT-nin fəaliyyətində istiqamət və mənafelelərin geniş diapazonuna, ətraf mühit problemlərinin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsinə uyğun olaraq, burada vacib və bir-biri ilə sıx əlaqədə olan aspektləri - beynəlxalq-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-texniki, habelə qender aspektlərini məcmu halında həll etməyə

imkan verir. BMT-nin fundamental elmi tədqiqatlarının inkişafı sahəsində fəaliyyəti qlobal ekoloji problemləri, insan və təbiətin qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında biliklərin tamamlanması, təbii mühit və təbii ehtiyatların problemlərinin həllində elmi cəhətdən əsaslandırılmış yanaşmaların işlənilib hazırlanması üçün zəruri olan təsəvvürlərin toplanılması işində bilavasitə səlahiyyətləri vardır.

BMT-nin, insanın təbii əhatəsinin qorunub saxlanılması sahəsində fəaliyyətinin müstəsna tarixi var. Bu tarix XX əsrin 40-cı illərindən başlanır. İlk dəfə olaraq, bu məsələlər, 1949-cu ilin avqust ayında Leyk-Saksseddə (ABŞ) BMT tərəfindən keçirilən təbiətin mühafizəsi üzrə Beynəlxalq texniki konfransda qaldırılmışdır.

Əvvəllər, müzakirələr vəhşi heyvanların, nadir və tükənmək üzrə olan flora və fauna növlərinin qorunub saxlanması, qoruq və milli parkların yaradılması ətrafında olmuşdursa, illər ötdükcə, BMT-nin bu sahədə fəaliyyəti yeni məzmunla zənginləşmişdir.

Müasir anlamında BMT səviyyəsində ətraf mühit problemləri ilk dəfə olaraq 1968-ci il Parisdə YUNESKO tərəfindən Beynəlxalq Səhiyyə Təşkilatı, Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Proqramının yardımı və iştirakı ilə təşkil edilmiş biosfer problemləri üzrə Dövlətlərarası konfransda qoyulmuşdu. Burada, həmçinin, təbiət və təbii ehtiyatların qorunması üzrə Beynəlxalq İttifaqın nümayəndələri də iştirak edirdi. Konfrans iştirakçılarından biri akademik İ.P.Qerasimov yazırdı: "Bu konfrans – təbii ehtiyatların səmərəli şəkildə istifadə olunması, təbii mühitin qorunması və dəyişdirilməsinə həsr edilmiş... ilk məqsədyönlü tədbir olmuşdur". Konfransın yekunlarına əsasən BMT-nin ən böyük ekoloji proqramlarından biri olan "İnsan və biosfer" ("Man and Biosphere") proqramı işlənilib hazırlanmışdır; bu proqram öz fəaliyyətində çoxsaylı məsələlərə toxunur.

Ətraf mühitin və təbii ehtiyatların probleminə yeni nəzər – daxili strukturunda müxtəlif xarakteristikalar olan, müxtəlif ölçülər (meyyarlar) mövqeyindən qiymətləndirilən, mürəkkəb quruluşu olan münasibətlər sistemi kimi təsəvvür edilməsindən ibarətdir. Bu və ya digər meyarın bu problemdə bir sıra yanaşmaların seçilməsindən asılı olaraq, bir sıra məqamları göstərmək olar:

- məzmununa görə (çirklənmə - ehtiyatlar);
- təbiətin mühafizəsi (sözün əsl mənasında);
- təzahürün funksional (fəaliyyət) formalarına görə (təbii mühitin məskunlaşdığı mühit, istehsalat mühiti);
- təzahürün coğrafi səviyyəsinə görə (qlobal, regional, subregional, məhdud çöxtərəfli, ikitərəfli və milli səviyyə);
- ekoloji ziddiyyətlərin yaranmasının sosial-iqtisadi müqəddəm şərtlərinin meyarına, bu ziddiyyətlərin baş verməsi və həll olunması yollarına görə.

Müasir dünyada yaranmış ekoloji vəziyyət bütövlükdə, qlobal miqyasda öyrənilməlidir. BMT sistemində ətraf mühiti sahəsində xüsusi fəaliyyəti həyata keçirən təşkilatlar qrupunun yaradılması, burada beynəlxalq əməkdaşlığın, müəyyən mənada, cəmləşməsini bildirir. Ətraf mühit problemləri üzrə bu ixtisaslaşdırılmış təşkilat – UNEP adlanır. UNEP, əsasən, BMT sistemində, ətraf mühitin problemləri üzrə keçirilən tədbirlər proqramlarının işlənilib hazırlanmasını və icrasını, onun koordinasiyasını təmin etməlidir. Lakin, onun direktorlarından biri olan M.Stronqun dediyi kimi, "UNEP, ümumi məqsədlər hüdudlarında, ətraf mühit problemlərinin həllində hökumətlərə yardım etmək imkanını əldə etməlidir". UNEP - in ən aparıcı istiqamələrindən biri ətraf mühit üzrə BMT proqramı ilə müəyyən edilir:

- insan məskənləri, sağlamlıq, məskunlaşma mühiti və insanların maddi rifahı. UNEP-in fəaliyyətində bu istiqamət şərti olaraq iki, bir-birinə tabe olan fəaliyyət obyektlərinə ayırmaq olar. Onlardan hər birini açıqlamağa çalışaq:

1. İnsan məskənləri və məskunlaşma mühiti – şəhərlərin inkişaf perspektivləri, onların kənd əhalisi ilə optimal nisbəti, insanların məskunlaşma mühitinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, şəhər və təbii mühit arasında qarşılıqlı əlaqənin olması, bu məsələlər üzrə məlumatın toplanılması və bu istiqamətdə elmi tədqiqatların daha da inkişaf etdirilməsi – BMT-nin ətraf mühiti üzrə Proqramının öz fəaliyyətinin bu önəmli istiqaməti çərçivəsində qarşısına qoyduğu başlıca ideyalardır. Bu istiqamət üzrə UNEP, BMT-nin bir sıra təşkilatları, o cümlədən mənzil məsələləri, tikinti və planlaşdırma üzrə Mərkəzlə (iqtisadi və sosial məsələlər üzrə Departamentin nəzdində), bir sıra regional iqtisadi komissiyalarla əməkdaşlıq edir. Qeyd edilən məsələlər üzrə UNEP-in ən iri tədbirlərindən biri - 1976-cı ildə Vankuverdə (Kanada) keçirilən, BMT-nin məskunlaşma mühiti və yaşayış məntəqələri məsələləri üzrə konfransının keçirilməsi olmuşdur.

2. Sağlamlıq və insanların maddi rifahı – UNEP-in fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət, insanların sağlamlığının mühafizəsi ilə bağlı tədbirlərlə əlaqədar əməkdaşlığın bir sıra istiqamətlərinə verilir. Bununla bağlı UNEP Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı ilə əməkdaşlığına üstünlük verir sonuncu, ətraf mühitin keyfiyyətinin pisləşməsi ilə əlaqədar insan sağlamlığının qorunması sahəsində geniş tədbirlər proqramını həyata keçirir. Belə tədbirlərdə UNEP də iştirak edir: məsələn, 1975-ci ildə Qahirədə (Misir) şistomatoz xəstəliyinin ötürücüləri ilə mübarizə vasitələri üzrə, həmin ildə Latın Amerikasında malyariya üzrə müşavirələrdə iştirak etmişdir. UNEP, həm də, FAO ilə sıx əlaqələri yaratmışdır; sonuncu təşkilat ərxaş məhsullarının istehsalı, daşınması və alınib-satılmasına dair normalar kodeksini yaratmışdır. FAO ilə əməkdaşlığın daha bir istiqaməti – kənd təsərrüfatı ziyanvericilər ilə mübarizə üzrə təxirəsalınmaz tədbirlərin (o cümlədən kimya ilə bağlı olmayan) müəyyən edilməsi və qəbul olunmasıdır. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının himayəsi altında, sağlamlıq üçün xüsusilə zərərli olan müəssisələrin cəmləşdiyi ərazilərdə insanın istehsalat mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində keçirilən tədbirlər müəyyən maraq doğurur

1974-cü ilin noyabr ayında Romada (İtaliya) BMT-nin Ümumdünya Ərzaq problemləri üzrə konfransı keçirilmişdir; burada həm də UNEP-in fəaliyyət dairəsinə daxil olan bir sıra məsələlərə toxunulmuşdur. Konfransda, ərzaq ehtiyatları olan ölkələrdə kənd təsərrüfatının məhsuldarlığının artırılması, ölkələrin ərzaqla öz-özünün təmin etməsi işi (söhbət əsasən, ərzağı ixrac edən inkişaf etməkdə olan ölkələrdən gedir) məsələlərinə baxılmışdır. Kənd təsərrüfatı texnikasının gübrələrin, yüksək məhsuldarlığa malik olan yeni növ bitkilərin daha geniş tətbiqi sayəsində ərzağın istehsalının artırılması imkanları müzakirə edilmişdir.

-Torpaq, su və səhraların yayılması – UNEP-in fəaliyyət dairəsində bu istiqamətin önəmli olduğunu hesab etmək olar. Təşkilatın idarə heyətinin (Şuranın) üzvlərinin fikrincə, məhz bu aspektlər təqdirə layiqdir. UNEP-in işçi proqramı ilə əlaqədar bu istiqamət dörd tədqiqat obyektinə bölünür:

1. arid (quraq) və ya yarımarid ərazilərin vəziyyəti - UNEP-in məlumatlarına görə, dünyada səhraların ümumi sahəsi 50 mln kv. km. yaxındır (Yer səthi torpaqlarının 36%) bu ərazilərdə 400 mln.-dan artıq insan yaşayır (dünya əhalisinin 9% yaxın); bu da öz-özlüyündə məsələnin ciddiliyinə işarə vurur;

2. torpaq örtüyündə baş verən itkilər - təxmini hesablamalar göstərir ki, dağıdılmış, tənəzzülə uğramış, əvvəllər isə məhsuldar olmuş torpaqların ümumi sahəsi 20 mln. kv. km yaxındır; hal-hazırda kənd təsərrüfatı məqsədlərinə uyğun cəmi 14-15 mln. kv. km əkin torpaqları istifadə olunur;

3. tropik meşələr və meşə massivləri problemi - UNEP ekspertlərinin fikrincə, hal-hazırda tropik meşələrin sahəsi 3 mln. kv. hektardan çoxdur, həm də bu ərazilər dəhşətli sürətlə kiçilir.

4. Keyfiyyətli su problemi - UNEP-in fəaliyyətinin bu sahəsinin Yer üzündə ən mühüm cəhət olduğunu qəbul etmək olar. Bir çox beynəlxalq təşkilatları su ehtiyatı problemlərini müxtəlif istiqamətlər üzrə həll edirlər. Suyun keyfiyyəti məsələləri, ətraf mühitin problemləri ilə daha çox bağlı olduğu üçün, hal-hazırda UNEP-in səlahiyyətindədir; bu problem üzrə koordinasiya işləri aparılır.

- Ticarət, iqtisadiyyat, texnologiya və texnologiyaların mübadiləsi – UNEP proqramlarında bu istiqamətdə nisbətən az işlənib hazırlanmışdır; sosial-iqtisadi yük daha böyükdür. Beynəlxalq ticarət və ətraf mühitin problemləri kifayət qədər dərindən öyrənilib. Burada mərkəz mövqeli məsələ – beynəlxalq ticarətin inkişafı üçün, ətraf mühitin qorunması üzrə istər beynəlxalq, istərsə də ayrı-ayrı ölkələr səviyyəsində keçirilən tədbirlərin (xüsusilə ticarət iştirakçıları, bunların sırasında isə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün) nəticələridir. Hal-hazırda UNEP, ekologiyaya istiqamətlənmiş texnologiyaların, tullantılı və tullantısız texnologiyaların, inkişaf etməkdə olan ölkələrin tələbatlarını nəzərə alaraq, işlənib hazırlanması və tətbiqi məsələlərini öyrənir. Bununla bağlı daha bir ümumi məsələ meydana çıxır - “üçüncü dünya” ölkələrində, Yer üzündə təbii balansın qorunub saxlanması vəzifələri ilə bağlı texniki inkişafın xarakterinin müəyyən edilməsi.

- Okeanlarla bağlı geniş məsələlər məcmusu təbii mühit üzrə ən aktual məsələlər sırasına aiddir. Dünya okeanı problemləri ilə bir çox ölkələr və BMT-nin ixtisaslaşdırılmış qurumlar sistemi, bir sıra hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatları məşğul olur. Onların arasında, BMT sistemində dənizin çirklənməsinin elmi aspektləri üzrə Birləşmiş ekspertlər qrupunu habelə Beynəlxalq Okeanoqrafiya komissiyasını qeyd etmək olar. Dünya okeanı məsələləri ilə Okeanoqrafiya elmi problemləri üzrə katibliklərarası komitə, okeanoloji tədqiqatlar üzrə Elmi komitə və bir sıra digər beynəlxalq təşkilatlar maraqlanır.

Bu problemlərə kompleksli şəkildə beynəlxalq tədqiqat proqramları olan “İnsan və biosfer”, Beynəlxalq hidroloji proqram və sairə böyük diqqət yetirir. UNEP öz fəaliyyətinin vacib istiqamətlərindən birinin Dünya okeanının mühafizəsində bu və ya digər məsələlər üzrə beynəlxalq konvensiyaların hazırlanması olduğunu qeyd edir (xüsusilə regional və ya subregional mahiyyətli konvensiyalar). İlk növbədə bu, Aralıq dənizi, Fars körfəzi, Karib dənizi, Sakit okeanının cənub hissəsi, Malakka boğazı kimi su hövzələrinin qorunub saxlanılmasına aiddir. BMT 1972-ci ildə dənizlərin tullantıların çirklənməsinin qarşısının alınması üzrə London konvensiyasının, 1973-cü ildə Dünya okeanının gəmilər vasitəsi ilə çirkləndirilməsinin qarşısının alınması üzrə Beynəlxalq konvensiyasının, açıq dənizin, neft məhsulları ilə çirkləndirilməsi hallarında beynəlxalq səviyyədə müdaxilə olunması haqqında Hökumətlərarası protokolun hazırlanmasında iştirak etmişdir.

UNEP dəniz səthinin monitorinqinin təşkil olunmasına böyük diqqət yetirir, çünki qlobal müşahidələr sisteminin yaradılmasında belə fəaliyyət ümumi proqramının tərkib hissəsidir.

Biomüxtəlifliyin, təbiətin, vəhşi heyvanların və genetik resursların mühafizəsi; bu prioritetli istiqamətin, cəmiyyət, xüsusilə gələcək nəsillər üçün əhəmiyyəti şəxsizdir, çünki hal-hazırda bu məsələlərin, lokal və milli səviyyələrdə həlli heç də qənaətbəxş deyildir. Hal-hazırda BMT-nin vasitəçiliyi ilə bu sahədə beynəlxalq səviyyədə bir neçə konvensiya qəbul edilmişdir: bataqlıqlaşmış torpaqlar haqqında Konvensiya; bu, çox vacib əhəmiyyətə (xüsusilə suda üzən quşlar üçün) malikdir; bu Konvensiya 1971-ci il fevralın 2-də Ramsarda (İran), suda üzən quşlar və bataqlıqlaşmış torpaqların qorunub saxlanılması üzrə Beynəlxalq Konfransda qəbul olunmuşdur; 1972-ci il noyabrın 16-da Parisdə YUNESKO-nun Baş Konfransında qəbul edilmiş Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunub saxlanılması haqqında Konvensiya; 1973-cü il martın 2-də Vaşinqtonda qəbul olunmuş Yer üzündən silinmək təhlükəsi olan canlı təbiət növləri ilə beynəlxalq alver haqqında Konvensiya və başqaları bu siyahıya daxildir,

Təbiətin mühafizəsi problemləri sırasında xüsusi diqqət, milli parklar və qoruqların yaradılmasına, ixtisaslı kadrların hazırlanmasına, mütəmadi tədqiqatların keçirilməsinə yetirilir. Qeyd edilən istiqamət məsələlərinin həll edilməsində UNEP təşkilatı YUNESKO, FAO və digər ixtisaslaşdırılmış komissiyalarla əməkdaşlıq edir. Mövcud problem üzrə ən iri beynəlxalq layihə, YUNESKO-nu “İnsan və biosfer” proqramın çərçivəsində yerinə yetirilir. Bu layihədə “biosfer qoruqları” adlı ümumdünya şəbəkəsinin yaradılması nəzərdə tutulur; buraya, planetimizin ekosistemlərinin bütün etalon tipləri daxil edilir. Bu zaman mühafizə edilən ərazilərdə elmi tədqiqatlar, təbii mühitin vəziyyətinin monitorinqləri keçirməklə, ətraf mühitə antropogen təzyiğin səviyyə və dinamikasını ölçmək mümkün olacaqdır.

Enerji – UNEP-in fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biri olmaqla, nisbətən az işlənmiş sahədir. BMT-nin bir çox təşkilatları və idarələri Enerji problemləri ilə məşğul olur, ona görə də UNEP, ilk növbədə, öz fəaliyyət dairəsi ilə bilavasitə bağlı olan problemlərin aparıcı aspektlərinə diqqət yetirməlidir. Hal-hazırda UNEP-in prioritet tədqiqat istiqaməti – ekoloji baxımdan təmiz Enerji daşıyıcılarının – günəş Enerjisi, küləkin gücü, dənizlərin dinamikası və s. kimi alternativ Enerji mənbələrinin axtarış tapılması sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığının təşkilidir.

Beləliklə, ətraf mühit problemləri üzrə ixtisaslaşdırılmış komissiyaların fəaliyyətinin icmalı, belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, planetimizin gələcəyi uğrunda, dünya ictimaiyyətinin üzərinə düşən məsuliyyətin dərki işində bu komissiyaların rolu çox böyükdür. UNEP-in özünəməxsusluğu belə bir faktı təsdiqləyir ki, BMT, ətraf mühit problemləri üzrə fəaliyyətini getdikcə genişləndirmək əzmindədir. Qadınlar, BMT-nin hər bir proqramının, hər bir komissiyasının işində fəal iştirak edir, bizim sivilizasiyanın iqtisadi cəhətdən sabit gələcəyində onların müstəsna maraqları var.

Dövrümüz, ictimai inkişafın çoxcəhətliyi ilə səciyyələnir. Təsadüfi deyil ki, dünyanın ən nüfuzlu strukturlarından biri olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı son 30 ildə bir sıra siyasi, iqtisadi, sosial problemlərlə yanaşı, dünya birliyinin diqqət mərkəzində qender bərabərliyi problematikasını ön plana çəkdi. BMT-nin Nizamnaməsinin müəllifləri “qadın və kişilərin hüquq bərabərliyini” nəzərdə tutaraq “insanın fundamental (əsaslı) hüquqları” və “insan şəxsiyyətinin ləyaqəti və dəyəri” haqqında ideyaları nümayiş etdirdilər. BMT-nin ilk üzvləri olan 30 ölkədə qadınlar kişilərlə bərabər seçki hüququ ilə təmin olunur, dövlət vəzifələri tuturlar. 1945-ci il BMT Nizamnaməsində və 1948-ci il İnsan hüquqları haqqında Ümumi Deklarasiyada, qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi, cəmiyyətin inkişafında qadınların yeri və rolu müəyyən edilmişdir.

***Qadın məsələsi üzrə BMT-nin ixtisaslaşdırılmış komissiyası
(YUNİFEM)***

XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, qadınların cəmiyyətdə yerinin, sosial proseslərdə rolunun müəyyən edilməsi məsələlərinin inkişafı dinamik şəkildə özünü təzahür etməyə başladı.

Keçən əsrin 50-60-cı illərində qadın problemləri insan hüquqları səviyyəsində qəbul olunmağa başlandı. Bu zaman bir sıra beynəlxalq hüquqi sənədlər, o cümlədən bir sıra konvensiya və deklarasiyaları imzalandı. Buraya qadınların siyasi hüquqları haqqında Konvensiya, analığın mühafizəsi haqqında Konvensiya və s. aid edilə bilər. 70-ci illərdə, cəmiyyətin inkişafında qadınların aparıcı rolu danılmaz qəbul edilir. 1975-ci il, BMT tərəfindən Beynəlxalq qadın ili elan edilir. Həmin il qadın onilliyinin başlanğıcı sayılır. Bu tarixi mərhələdə, qadınların bərabərliyi, onların sülh və inkişafı quruculuğunda xidmətləri haqqında Deklarasiya qəbul edilmişdir. 80-ci illərdə inkişafın bütün səviyyələrində qadınların rolunun qavranılması prosesinin vüsəti artmaqda idi.

BMT-nin Qadın İnkişafı fondu – YUNİFEM hal-hazırda ən nüfuzlu ictimai qurumlardan biridir. 1975-ci ildə Meksikoda qadın problemləri üzrə ilk Ümumdünya Konfransı keçirilmişdir. Bu konfransın yekunu olaraq, YUNİFEM öz fəaliyyətinə başladı. Bu fond, qadınların hüquqlarını, onların siyasi həyatda iştirakını müdafiə edən, iqtisadi yardım göstərən innovasiya xarakterli proqramlara və strategiyalara maliyyə dəstəyi və texniki yardım göstərir. BMT çərçivəsində YUNİFEM qəndər bərabərliyinə köməklik göstərir, qadın məsələləri milli, regional və qlobal məzmunlu toplantıların gündəliklərinə salınır, bu qəndər məsələlərinin bütün fəaliyyət sahələrinə tətbiqində texniki ekspert yardımını göstərməklə, əməkdaşlığı stimullaşdırmaqla, qadınların səlahiyyətlərini genişləndirmək strategiyasını irəli sürür. Bu təşkilat, 1976-cı ildə, BMT-nin müxtəlif komissiyalarında fəaliyyət göstərən qadın təşkilatlarının sorğularına cavab olaraq yaradılmışdır. Bu gün YUNİFEM 100-dən çox ölkədə, Asiya, ərəb ölkələri, Afrika, Latın Amerikası, Karib dənizi hövzəsi, Sakit okean dövlətləri, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri, MDB məkanında fəaliyyət göstərir. YUNİFEM-in mandatından irəli gələn vəzifələri aşağıdakılardır:

- milli və regional prioritetlərə uyğun qadınlara fayda gətirə biləcək innovasiya və eksperimental proqramlara dəstək verir;
- qadınları ardıcıl olaraq, maliyyə vəsaitinin qoyulduğu inkişafı aparıcı sahələrinə cəlb etmək vəzifəsini yerinə yetirir;
- Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sistemində əməkdaşlıq və inkişafda novatori rolunu oynayır.

2000-ci il oktyabrın 24-25-də Nyu-Yorkda, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası ilk dəfə olaraq qadın, sülh və əmin amanlıq məsələlərini müzakirə etdi. Bu hadisə, qeyd edilən sahə üçün irəliyə doğru nəhəng addım idi. Müzakirədə, qadınların sülh quruculuğunda və onun qorunub saxlanması işində roluna, daha geniş kontekstdə toxunulmuşdur. Müzakirə zamanı çıxış edənlərin əksəriyyəti, qadınların sülh quruculuğunun bütün sahələrində xüsusi qərarların qəbul olunması mərhələlərinə cəlb olunması zərurətini vurğulamışdılar. 2000-ci il oktyabrın 31-də Təhlükəsizlik Şurası qadın, sülh və təhlükəsizlik haqqında 1325 №-li Qətnaməni qəbul etdi. Qətnamə, danışıq proseslərində iştirak edən bütün tərəfləri, dinc razılaşmalar zamanı qəndər problematikasının nəzərə alınmasına çağırır: qadın və qızların, repatriasiya, başqa yerə köçürülmə, yeni mühitə uyğunlaşma, münəqişədən sonrakı yenidənqurma dövründə yaranan xüsusi tələbatların nəzərə alınması və s. Bu tarixi qətnamənin qəbul edilməsi, münəqişələrin həll olunması, sülhün qorunub saxlanması və dinc gələcəyin qurulması proseslərində qadınların rolunu vurğulayan çox ciddi addım idi.

BMT-nin, istər qlobal, istərsə də ayrı-ayrı ölkələr səviyyəsində vasitəçiliyi hesabına işçi qruplarının fəaliyyət diapazonu daim genişlənir. Bu gün müxtəlif mövzular üzrə işləyən qruplar Braziliya, Misir, Fələstin, Qazaxıstan, Zimbabve, Mərakeş, Ruanda, Çin, Tailand, Barbados, Trinidad və Tobaqo kimi ölkələrdə fəaliyyət göstərir, bu qruplarla əməkdaşlıq edən inter-agentliklər İordaniya, Keniya, Malavi və Hindistanda fəaliyyət göstərir. YUNİFEM öz fəaliyyətini həm də sərhədlərərsə qruplarda, müxtəlif mövzular üzrə aparır: QİÇS, idarəetmə, uşaq əməyi, təhlükəsiz ərzaq, torpaq ehtiyatlarının və ümumiyyətlə, ətraf mühitin bütün tərkib hissələrinin qorunması və səmərəli şəkildə istifadə edilməsi və s.

2001-ci ildə YUNİFEM tərəfindən BMT-nin üzvü olan 29 ölkədə, qəndər bərabərliyini təmin etmək məqsədilə, milli səviyyədə hökumət agentlikləri təşkil edildi.

YUNIFEM qeyri-hökumət təşkilatları ilə tərəfdaşlıq edir, idarələrarası əməkdaşlarla (o cümlədən İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarlıqla) fəal əməkdaşlıq aparır. Bütün bu söylərin məqsədi – hökumətlərarası proseslərin fəallaşdırılmasına yönəllən perspektivlərə (imkanlara) zamanətin verilməsidir. 2001-ci ildə YUNIFEM irqçiliyə qarşı Ümumdünya konfransının keçirilməsində söylərini artırdı. Həmin ildə BMT-nin Baş Assambleyasının xüsusi sessiyası öz işini QİÇS-ə həsr etdi. YUNIFEM, BMT Təhlükəsizlik Şurası ilə birgə işini davam edir, Afrika üzrə EKOSOS-un sessiyalarını müntəzəm şəkildə keçirir, Qadınların statusu üzrə BMT-nin Komissiyasının hazırlığı sahəsində biznes-qruplarda görüşlərdə iştirakı müntəzəm olaraq baş verir.

2001-ci ildə Durbanda keçirilən Ümumdünya konfransında YUNIFEM, qadınların, öz ölkələrinin (Asiya, Afrika, Latın Amerika, Sakit Okean regionunda) ictimai həyatında iştirakını təmin edilməsi işinə tərəf çıxdı, Mərkəzi və Şərqi Avropada, MDB məkanında etnik münaqişələrin həlli üzrə söylərini artırdı. Xüsusi şəkildə işlənilmiş metodikalar əsasında, dövlət qulluqçuları, rəsmi şəxslər, QHT nümayəndələri, icma başçıları üçün seminarlar silsiləsi keçirilir ki, bu yolla qadınların, münaqişələrin həlli və sülhün quruculuğunda iştirak imkanları bir qədər də genişlənsin. Bu seminarlarda, iştirakçılarda, danışıqları aparmaq bacarığı, sülhü qurmaq, müxtəlif şəbəkələrin və liderliyin yaradılması qabiliyyəti aşılmalıdır.

Ümumdünya konfransının işi yekunlaşdırıldıqdan sonra, Azərbaycanca, respublikanın güc nazirlikləri tərəfindən irqçiliyə, qadın və qızların qeyri-qanuni alverinə qarşı məqsədyönlü mübarizə aparırdı. Eyni zamanda, Dövlət Təhlükəsizlik Akademiyasında tədris kursuna antiirqçiliklə bağlı materiallar əlavə edildi.

Respublikamızda, qenderin ictimai-siyasi həyata tətbiqi prosesi sahəsində ilk müsbət addımlar atılmışdır. Qadın inkişaf Fondu, Uşaq Fondu və BMT-nin Əhali artımı Fondu kimi təşkilatların dəstəyi ilə “Qadınlar – parlament üzvləri” ictimai birliyi Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə nümayəndələrinin iştirakı ilə regional konfransı keçirdi. Konfransın mövzusu – “XXI əsr – müxtəlif aspektlər, qadın və uşaqlara qarşı zorakılığın global nəticələri” idi; burada xüsusi olaraq, qadınların, sülhün quruculuğu, münaqişələrin həllində rolu təhlil edilirdi. Nəticədə, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 1325 sayılı Qətnaməsinə əsaslanan Bəyannamə tərtib edildi; BMT-nin Baş katibi Kofi Annanın qadınların dinc danışıqlar prosesinə cəlb olunması haqqında müraciəti qəbul olundu. Jənubi Qafqazda sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması ilə bağlı vəziyyət qeyri-sabit olaraq qalır. Qadınların və kişilərin ictimai həyatda bərabər şəkildə iştirak etmək hüququ var. Onlar öz həyatı üçün əhəmiyyətli olan, indiki və gələcək həyatına təsir edən, istər yerli, istərsə də milli və beynəlxalq səviyyələrdə qərarların qəbul olunması proseslərinin uğurlu keçməsində maraqlıdırlar.

Bu məqsədlə “Qadınlar Jənubi Qafqazda münaqişələrin aradan qaldırılması və sülhün qurulması uğrunda” layihə üzərində iş gedir; bu layihədə regionda yaşayan qadın və kişilərə dəstək verilərək, sübut etməyə çalışırlar ki, vəzifəni öz öhdəsinə götürən vətəndaşlar, ölkəsinin gələcəyini düşünərək, əsaslı dəyişiklərə səbəb ola bilərlər.

BMT-nin TŞ-da qəbul olunan 1325 sayılı Qətnaməni müddəalarına əsaslanaraq, qadınların, sülh proseslərdə fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə, 2002-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycanda milli “1325 Birliyi” yaradılmışdır. Bu milli koalisiya, Jənubi Qafqazda yaradılmış “Jənubi Qafqaz Regional koalisiya – Qadınlar sülh uğrunda” şəbəkəsinin tərkib hissəsidir. Bu təşkilat, region səviyyəsində fəaliyyət göstərir və qadınların sülh quruculuğu və qərarların qəbul olunması işlərində fəal iştirakını təmin edir. İnformasiya mübadiləsini yaxşılaşdırmaq, əməkdaşlığı genişləndirmək, regional koalisiya üzvləri arasında geniş şəbəkəni yaratmaq məqsədi ilə “Qadınlar sülh uğrunda” adlı dərgi nəşr edilir, müstəqil qərar qəbul etmək bacarığı artırılır. Yarandığı andan etibarən koalisiya müxtəlif, Azərbaycan cəmiyyətini məlumatlandırmaq məqsədini güdən layihələrə cəlb edilmişdir: BMT-nin TŞ 1325 sayılı Qətnaməsində, qadınların qərar qəbul olunması proseslərində fəal iştirakını vurğulayan, sülh quruculuğuna aid tədbirlərdə onların iştirakını alqışlayan müddəalar məhz belə məlumatlardandır. Koalisiya üzvləri müxtəlif seminarlar və treninqlərdə fəal iştirak edirlər. Bunların sırasında, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında keçirilən “Sülhün quruculuğu proseslərində qəndər bərabərliyinə yardım etmək” mövzusunda treninqi göstərmək olar. Bakıda, “Azərbaycan qadınlarının milli və beynəlxalq səviyyələrdə qərarların qəbul olunması proseslərində iştirakı” mövzusunda dəyirmi masa arxasında bir neçə disputlar keçirilmişdir.

2003-cü il oktyabr ayında "Koalisiya-1325" konfransı keçirildi burada müzakirə oluna məsələlər sırasında Azərbaycan cəmiyyətində qadınların rolu inkişaf, sülh və təhlükəsizlik proseslərində bərabər iştirakının vacibliyi fikrinin yayılması, müəyyən kvotaların ayrılması haqqında açıq diskussiyaların keçirilməsini və s. göstərmək olar.

Beynəlxalq ictimaiyyət öz səylərini, qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəltməsinə baxmayaraq, müsbət dəyişiklər çox ləng gedir. Qadınların ətraf mühitin qorunub saxlanması sahəsində siyasətin işlənilib hazırlanması, planlaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirakı hələ də nisbətən aşağı səviyyədədir. Eyni zamanda beynəlxalq birlik tərəfindən o fakt da qəbul edilir ki, ictimai həyatda qadınların tam və geniş iştirakı təmin olunmadan, davamlı inkişafa nail olmaq qeyri-mümkündür.

Qadınların ətraf mühit və təbii ehtiyatların qorunub saxlanması işində, qlobal və milli səviyyələrdə iştirakının əsas mərhələlərini təhlil edək. 1997-ci ildə BMT-nin qadınların vəziyyəti üzrə Komissiya, qırx birinci sessiyasında qadınlar və ətraf mühitin mühafizəsi problemini müzakirə etmişdir. BMT-nin üzvü olan dövlətlərə və beynəlxalq birliyə təklif edilmişdir ki, bu sahədə yeni addımlar atınsınlar, bu yolla qadınların, ekoloji ehtiyatların idarə olunmasına (bütün səviyyələrdə) fəal cəlb edilməsi təmin olunsun. Buraya, siyasətdə və bütün digər proqramlarda qender məsələsinin nəzərə alınması da daxildir. Toplantıda qəbul olunmuş qərarlar sırasında həm də, qender amili nəzərə alınmaqla yanaşı, ətraf mühitin, o cümlədən qadınların və kişilərin reproduktiv (ana və ata olmaq) sağlamlığına təsir edən təhlükəli şəraitin və çirkləndirici vasitələrin təsirinin öyrənilməsi idi. Burada həm də qadınların, insan sağlamlığının ekoloji aspektlərinin, məsələn, içməli suyun standartlarının müəyyən edilməsinə yönəldilmiş siyasətin işlənilib hazırlanmasına və realizə edilməsinə cəlb olunması daxildir.

Davamlı inkişafa köməklik göstərmək siyasətinə qender problemlərinin daxil edilməsi sahəsində tədbirlər həyata keçirilir. Məsələn, Kanadada içməli su ehtiyatlarının, okean və meşələrin, biomüxtəlifliyin mühafizəsi və səhrələşmə ilə mübarizə, davamlı inkişafda qender problematikasına diqqət artmışdır; Kolumbiyada qadın bərabərliyini təmin edən Milli idarə, ətraf mühitin mühafizəsi Nazirliyi ilə birgə işləyərək, öz proqramlarını planlaşdırılması və rəeallaşdırılması işlərində qender məsələlərini nəzərə alır; Kot-d'İvuarda ətraf mühitin mühafizəsi üzrə milli proqram, kişi və qadınları əndişəyə salan amillərin nəzərə alınmaq şərti ilə qəbul olunmuşdur.

Bütün dünyada qender bərabərliyi üzrə aparılan mübarizənin vacib mərhələlərindən biri BMT-nin təşəbbüsü ilə, qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün fəaliyyət planlarının və strategiyalarının hazırlanmasına həsr olunmuş dörd Ümumdünya konfransının çağırılması olmuşdur. Bu konfranslar, qender bərabərliyi probleminə münasibət bildirmək, onu dünya birliyinin diqqəti mərkəzində olmasına köməklik göstərmişdir. Qadınlar haqqında fikir dəyişir, onların cəmiyyətdə mövqeyi diqqəti cəlb edir, onların inkişaf, o cümlədən təbiətin mühafizəsi ilə bağlı sahələrdə xidmətləri qəbul olunur, ictimai fəaliyyətin bütün növləri və səviyyələrində onların öz hüquq və imkanlarının genişləndirilməsinə olan istəyi rəğbətləndirilir.

Qadınların vəziyyəti üzrə ilk Ümumdünya konfransı 1975-ci ildə Mexikoda çağırılmışdı. Məlumdur ki, həmin il Beynəlxalq qadın ili elan olunmuşdu, dünya birliyinin nəzərinə bir daha çatdırılırdı ki, dünyanın bir çox ölkələrində qadınların hüquqlarının pozulması hələ də həll olunmamış məsələ olaraq qalır. BMT üzvləri olan ölkələrindən 133 nümayəndə heyətinin iştirak etdiyi bu konfrans, ümumdünya dialoqu yaratmaqla, qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına doğru meyllərin yeni dövrünün başlanmasını bildirmişdir.

Qadınların vəziyyəti üzrə 1980-ci ildə Kopenhagendə keçirilən ikinci Ümumdünya Konfransında, BMT-nin 145 üzvü olan ölkənin nümayəndələri, 1975-ci ilin Ümumdünya fəaliyyət planının qiymətləndirilməsi və təhlili üçün yığılaraq, belə bir qənaətə gəldilər ki, bu sahədə mühüm tərəqqi əldə edilib. Qadınlara qarşı bütün diskriminasiya formalarının ləğvi haqqında Konvensiya "qadın hüquqları haqqında Bill" adını alaraq, qadın hüquqları uğrunda vacib hüquqi sənəd olmuşdur.

Qender bərabərliyi uğrunda hərəkət özünün əsl təsdiqini qadınların vəziyyəti ilə bağlı üçüncü konfransda tapdı. Bu konfrans 1985-ci ildə Nayrobidə "BMT-nin qadın onilliyi nailliyətlərinin icmalı və təsdiqi üçün Ümumdünya konfransı: bərabərlik, inkişaf və sülh" adı altında keçirilmişdir. Onu "dünya feminizminin anadan olması" kimi qələmə verirlər. BMT-nin 157 ölkə iştirakçısı tərəfindən birmənalı işlənilib hazırlanmış və təsdiqlənmiş strategiyaları, qender bərabərliyi uğrunda mübarizədə qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə daha mükəmməl plan kimi meydana gəldi.

Mexikoda keçirilən konfransdan başlayaraq, iyirmi il ərzində göstərilmiş səylər, qadınların vəziyyətini yaxşılaşdırsa da, onların resurslara yol açılmasına imkan yaratmış olsa da, hələ ki, qadın və kişilər arasındakı qeyri-bərabərliyinin struktur əsasları sarsıdılmamışdır. Həyatın əhəmiyyətli qərarları, çox vaxt kişilər tərəfindən qəbul olunur. İndi, qadınların hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi yollarının axtarışı vaxtı çatmışdır: qadınlar, nəhayət, bütün səviyyələrdə, qərarların qəbul olunmasında kişilərin bərabərhüquqlu yoldaşları olaraq, öz dəyərlər və prioritetləri ifadə və təsdiq edə bilsinlər.

Qadınların qərarların qəbul olunmasında iştirakı zərurəti BMT tərəfindən 90-cı illərin əvvəllərində keçirilmiş ümumdünya konfranslarının gedişatında öz əksini tapmışdır: sosial sahənin müxtəlif aspektləri – ətraf mühit, əhali artımı, insan hüquqları və davamlı inkişaf kimi sahələr buraya daxil edilmişdi. Bütün yığıncaqlarda qadınların, qərarların qəbul olunması ümumi miqyaslı iştirakının vacibliyi xüsusi olaraq qeyd edilirdi. Qadın problemləri müzakirə planına və yekun sənədlərə daxil edilmişdi.

Buna baxmayaraq, əsas məsələ odur ki, qender bərabərliyi uğrunda mübarizədə yeni səhifə yalnız 1995-ci ildə, Pekində keçirilmiş qadınlar problemləri üzrə dördüncü Ümumdünya qadın konfransında açılmışdır. Əsas dəyişiklik – diqqət mərkəzini, qadınların özündən, cinslərin qarşılıqlı münasibətlərinə keçirmək zərurətinin dərkini, burada qadın və kişilərin münasibətlərinin, cəmiyyət strukturunun yenidən qiymətləndirilməsi tələbatının qəbulu olmuşdur. Konfransda aydın sübut edildi ki, qadın hüquqları – insan hüquqlarıdır, qender bərabərliyi isə – elə bir ümumi məsələdir ki, onun müsbət həllindən hamı qazanır. Pekin konfransının daha bir xidməti ondadır ki, o, dünya birliyi tərəfindən, qadınların imkan və hüquqlarının hər yerdə genişləndirilməsi üzrə global, yeniləşdirilmiş vəzifəni öz üzərinə götürülməsinə, beynəlxalq ictimaiyyətin misli görünməmiş həcmdə diqqətinin cəlb edilməsinə nail olmuşdur. Konfransın işində müxtəlif ölkələrdən 189 nümayəndə heyəti iştirak etmişdir.

Pekin Ümumdünya konfransında təsdiq edilmiş fəaliyyət platformasında, bütün səviyyələrdə qərarların qəbul olunması, bir də, bütün davamlı inkişaf strategiyalarında qender problematikasının nəzərə alınması prosesinə qadınların fəal cəlb edilməsi zərurəti vurğulanmışdır. Bu, strategiya, hökumətlər və dünya birliyi tərəfindən xüsusi diqqəti və hərəkətləri tələb edən, çox vacib 12 məsələlərdən biri kimi nəzərə alınır. Bu vəzifələr aşağıdakılardır: qadın və yoxsulluq; təhsil və qadınların peşə hazırlığı; qadınlara qarşı zorakılıq; qadın silaşlı münaqişələr zamanı; qadın və iqtisadiyyat, qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında institusional mexanizmlər, qadın və insan hüquqları; qadın və kütləvi informasiya vasitələri; qadın və ətraf mühit; qız uşaqları. Pekin fəaliyyət platformasını qəbul edərək, bir çox ölkələrin hökumətləri öz üzərinə, bütün dövlət strukturları, strategiyalar, planlaşdırma və qərarların qəbul olunmasına qender aspektinin səmərəli şəkildə salınması işi üzrə öhdəlik götürdülər. Qender komponentinin daxil edilməsi bütün cəmiyyətin strukturuna, qeyri-bərabərliyin struktur əsasına yenidən baxılmasını tələb etdi. Məhz buna görə də, daha çox diqqət, qadın və onların cəmiyyətdə vəziyyətinə yox, cəmiyyətdə siyasi və iqtisadi qərarlarında qender problemlərinin nəzərə alınmasına və bu şərtlə qəbul olunmasına yetirmək lazımdır.

Pekin konfransının Fəaliyyət Platformasının belə strateji məsələlərindən biri – qadınların, yerli xalqların nümayəndələri daxil olmaqla, bütün səviyyələrdə, ekoloji məsələlərin əhatə dairəsinə, ekoloji layihələrdə menecer, layihəçi, planlaşdırıcı və icraçı kimi qərarların qəbul edilməsinə cəlb edilməsidir. Bu gün getdikcə daha çox qadın, bir çox ictimai fəaliyyət sahələrində çox ciddi qərarları qəbul etmək iqtidarındadır. Məsələn:

- Portuqaliyada ətraf mühitin qorunması Naziri – qadındır;
- Kanada hökuməti səviyyəsində yerli xalqların qadın nümayəndələrinin müxtəlif beynəlxalq müşavirələrdə iştirakını (o cümlədən, 1997-ci ildə Norveçdə keçirilmiş “Şimal qadınları – Şimal həyatı” mövzusunda olan konfransda, Pauktuutit İnnuit Qadınlar Assosiasiyasından nümayəndələr heyətinin iştirakı), maliyyə və siyasi cəhətdən təmin edir. Bu konfransın məqsədi – davamlı inkişafa nail olmaqda qadınların iştirakı və xidmətini genişləndirməkdir;
- Tunisin ətraf mühit və regional inkişaf Nazirliyində qadınlar rəhbər vəzifələrin 19 faizini tutur, qalan işçilərin 36 faizi də – qadındır;
- Yamaykada hal-hazırda qadınlar, meşə təsərrüfatı departamentinin texniki işçilərinin 37%-ni təşkil edir. Kadr siyasətində dəyişikliklər, ətraf mühitin qorunması sektorunda çalışan inzibati işçilər sırasında qadınların sayının artmasına gətirib çıxarmışdır;
- Çində 1997-ci ildə, ətraf mühitin qorunması sahəsində çalışan bütün işçilərin 38%-i qadınlar idi;

- Azərbaycanda, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı dövlət strukturlarında, yüksək ixtisaslı qadın kadrlarının sayı çoxdur, onlar ekoloji problemlərin geniş əhatə dairəsini təhlil etməklə məşğuldurlar.

Hal-hazırda, ətraf mühitin qorunması sahəsində, elm, texnika, iqtisadiyyat sahələrində qadınların savadlanmaq imkanlarının genişləndirilməsi, informasiyanı əldə etmək imkanına nail olmaqla, qadınları qeyd edilən sahədə qərarların qəbul edilməsinə cəlb etməyin vacibliyi getdikcə daha çox insanlar tərəfindən qəbul edilir. Məsələn, İranda qadınların, təbiətin mühafizəsi ilə bağlı tədbirlərə daha çox sayda cəlb edilməsi məqsədilə xüsusi seminarlar keçirilir, burada bu məsələlər geniş müzakirə edilir. Ətraf mühitin mühafizəsi Bürosunda xüsusi plandaşdırma və təlim üzrə şöbə yaradılmışdır; şöbənin vəzifəsi – kəndli qadınların təbiətin mühafizəsi işlərinə cəlb edilməsidir.

Konqo, Mali və Moldova əhalinin, xüsusilə, qadınların ekoloji şüurunu artırmaq, onlara kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin aparılması üzrə müxtəlif texnologiyaları və metodları, ən yeni nailiyyətləri ötürmək məqsədi ilə proqramlar həyata keçirən ölkələr sırasına daxildir. Almaniyada ekologiya sahəsində işləmək arzusunda olan qızları alqışlayan və onlara dəstək verən “Qızlar ekoloji cəhətdən təmiz Almaniya uğrunda” layihəsi işlənilib hazırlanmış və reallaşdırılmışdır. İordaniyada kənd sakinləri olan qadınlara, kənd təsərrüfatı gübrələrindən və pestisidlərdən düzgün istifadə, irriqasiya (suvarma) sisteminin müasir metodlarının tətbiqi qaydaları öyrədilir. Çində hər il “8 Mart - yaşillıq günü” kompaniyasında təxminən 100 mln. qadın iştirak edir. Bu kompaniyanın əsas vəzifələri - meşələrin bərpası, mühafizə meşə zolaqlarının yaradılması, su hövzələrinin təmizliyinin qorunub saxlanmasıdır. Kanadanın Beynəlxalq inkişaf üzrə Bürosunun dəstəyi ilə Yamaykada “Sabahın ağacları” layihəsi həyata keçirilir. Bu layihənin məqsədi – qadınların meşələrin və torpaq sahələrinin müdafiəsi üzrə proqramlarında iştiraka cəlb edilməsidir. Hindistanda BMT-nin Uşaq fondu, qadınların s u stansiyalarına işə cəlb edilməsi, onların əl nasosları ilə işləməyin öyrədilməsi şərti ilə, yaşayış məntəqələrinin su ilə təchiz edilməsi layihəsinə yardım göstərir. Qadınlar müntəzəm olaraq, nasosları işlədir və onları təmir edir: bu nasoslar il boyu onları su ilə təchiz edir. Azərbaycanda şəhər, rayon, kəndlərin ekoloji təmizliyi uğrunda müsabiqələr keçirilir; bu müsabiqələrdə qadınlar da fəal şəkildə iştirak edir.

Beləliklə, Yer üzündə yaşayan bütün insanlar öz səylərini ümumi məqsədlərinə nail olmaq uğrunda birləşdirir ki, həyatın ictimai və özəl sahələrində qadınların vəziyyəti yaxşılaşsın. Təsədüfi deyil ki, Nobel komitəsi rəsmi olaraq, 2004-cü ilin ətraf mühitin qorunması sahəsində sülh mükafatını qadına, Keniyalı ekoloq Vanqari Maataiyə vermişdir. Maatai bu mükafata, davamlı inkişaf, demokratiya və sülh işində xidmətlərinə görə layiq görülmüşdür. Nobel komitəsində qeyd edilmişdir ki, Maatai, belə yüksək mükafata layiq görülən ilk Afrikalı qadındır. Laureatın təltif edilməsini əsaslandırان sənəddə deyilir ki, “Maatai, Keniya və bütövlükdə Afrikada ekoloji istiqamətə yönəldilmiş sosial, iqtisadi və mədəni inkişafı uğrunda aparılan mübarizənin ön cəbhəsindədir. O, davamlı inkişaf problemlərini bütöv halda öyrənir, yəni buraya demokratiya, insan hüquqları və qadın hüquqları məsələləri daxil edilir. O, qlobal səviyyədə düşünür, düşündüyünə lokal səviyyədə əməl edir”.

Maatai Keniyada əvvəlki irticaçı rejimə qarşı çıxış edərək, beynəlxalq miqyasda öz ölkəsində yaranmış vəziyyətə diqqəti cəlb etməyə çalışırdı. Bir neçə il əvvəl, o, parlament seçkilərində səs çoxluğu ilə Keniyada hakim partiyanın nümayəndəsinə qalib gəldi. Ölkə prezidenti onu sonradan ətraf mühitin nazirinin köməkçisi vəzifəsinə təyin etdi. Mataai, 1977-ci ildə “Yaşıl kəmərlər” ictimai hərəkatının (“Green Belt Movement”) təşəbbüskarı və ilhamçısı olmuşdur. Bu təşkilat Keniyanın məhv edilmiş meşələrinin bərpası işi ilə məşğul olur. Norveç Nobel komitəsində qeyd edilir ki, “Onun strategiyası, sadəcə mövcud ətraf mühitin qorunması deyil; bu strategiya, ekoloji cəhətdən sabit inkişafının əsasının təmin edilməsi və gücləndirilməsinə yönəldilmişdir”.

Qlobal Ekoloji Fond

Yer üzündə təbii tarazlığın saxlanması və təbiətdən istifadə olunmasının daha səmərəli təşkili ilə bağlı problemlərin həllində Qlobal Ekoloji Fondun rolu çox böyükdür. Bu təşkilat öz fəaliyyətini 1991-ci ildə başlayaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrə, qlobal ətraf mühiti mühafizə edən layihə və proqramların həyata keçirilməsində köməklik göstərir. QEF-in təşkilatı strukturu aşağıdakı kimidir: onun üzvləri olan dövlətlər sırasında inkişaf etmiş və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr var. Hər bir ölkədə QEF-in fokus-grupu var. Bu təşkilata Şura başçılıq edir. Şuranın 32 nəfər üzvü var: onlar burada öz dövlətlərini təmsil edir. QEF-in Assambleyasına onun üzvü olan bütün ölkələrin nümayəndələri toplaşır, onlar dörd ildən

bir gələcək işləri və siyasəti təhlil etmək üçün toplanırlar. Katibliyə sədr və inzibatçı başçılıq edir – Len Qud. Katibliyin vəzifəsi – layihə, proqramların yerinə yetirilməsini izləmək, siyasət və istismar strategiyaları müəyyənləşdirməkdir. Bu gün QEF-in ən önəmli strategiyalarından biri – sağlam ətraf mühiti qoruyub saxlamaq naminə hərəkətə fəal qadınları cəlb etmək, onların təbiətin mühafizəsi işində daimi iştirakını təmin etməkdir.

QEF – müstəqil maliyyə vəsaitinə malik təşkilatdır; o, canlı vasitələrin yerli icmalara ötürülməsinə çalışır ki, bu icmalar davamlı iqtisadi inkişafda iştirak etsin və öz gələcəyini təmin etsin.

1991-ci ildən başlayaraq, QEF 4,5 mlrd. ABŞ dolları həcmində qrantlar ayırmışdır. Bundan əlavə, digər donör vasitəsi ilə, inkişaf etməkdə olan və keçid dövrü yaşayan ölkələrdə layihələrin reallaşdırılmasına 14,5 mln. ABŞ dolları cəlb edilmişdir. Bütün maliyyə vəsaiti donör tərəfindən təqdim edilmişdir. 2002-ci ilin əvvəlində 32 donör ölkə, 2002-2006-cı illər dövründə bu təşkilatı maliyyələşdirmək məqsədi ilə 3 mlrd. ABŞ dolları ayırmışdır. Bütün layihələri QEF Agentliyi idarə edir. O, Ətraf mühit Proqramı, BMT-nin İnkişaf proqramı və Ümumdünya Bankının beynəlxalq siyahılarına daxildir. 1991-ci ildən etibarən QEF, dünyanın 140 ölkəsində, 1300-dən artıq layihələri maliyyələşdirmişdir. QEF mürəkkəb qlobal ekoloji problemlərlə bağlı altı istiqamətdə yardım layihələri həyata keçirir:

- bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması;
- iqlimin dəyişməsi;
- beynəlxalq sular;
- torpaq örtüyünün deqradasiyası;
- ozon təbəqəsinin mühafizəsi;
- daimi üzvi çirkləndirici maddələr.

Ətraf mühitin və təbii ehtiyatların mühafizəsində fəal rolunu beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları oynayırlar (BQHT). Onlar ekologiya ilə bilavasitə məşğul olan iki yüzdən artıq beynəlxalq təşkilatların sırasında üstünlük təşkil edir. Qeyri-hökumət təşkilatları ictimai rəyi əks etdirir, bununla da bizi əhatə edən aləmdə tarazlığın saxlanılmasının aktual probleminə diqqət cəlb edirlər.

Ətraf mühitin öyrənilməsi və mühafizəsi ilə bağlı olan ilk beynəlxalq təşkilatlar, XIX əsrin axırında meydana gəlmişdir. Bunlar təbiəti sevənlər cəmiyyətləri, müxtəlif ölkələrdən olan alim – təbiətşünasların birlikləri, ayrı-ayrı regionların flora və faunasını öyrənən beynəlxalq miqyaslı mərkəzlər və elmi idarələr idi. Maraqlıdır ki, belə klub və təşkilatların yaradılmasında, kişilərlə yanaşı qadınlar da iştirak edirdi. Alim təbiətşünasların və dəniz səyyahlarının həyat yoldaşları və ailə üzvlərinin canlı təbiətin qorunması işində rolu az olmamışdır. Uzun müddət ərzində milli elmi cəmiyyətlərin səyi ilə geniş tədqiqatların keçirilməsi çox çətin iş olmuşdur, ona görə də ətraf mühitin müxtəlif problemlərinin öyrənilməsi çox zaman bilavasitə beynəlxalq miqyasda baş verirdi.

Bu işin növbəti mərhələsi – müxtəlif məramlı, istər beynəlxalq, istərsə də milli tədqiqat cəmiyyətlərinin – nisbətən iri beynəlxalq assosiasiyalarda və təşkilatlarda birləşməsi olmuşdur. Müxtəlif strukturlar – Beynəlxalq Meşə Tədqiqat İttifaqı (1890), Sakit okean elmi assosiasiyası (1920), Beynəlxalq nəzəri və tətbiqi limnologiya assosiasiyası (1922), fitosanitariya üzrə elmi tədqiqatların Avropa konfederasiyası (1952), Antarktikanın tədqiqi üzrə elmi Komitə (1957) və s. yaradılmışdır. Dünyada ən nüfuzlu BQHT – təbii ehtiyatlar və təbiətin mühafizəsi üzrə Beynəlxalq İttifaqdır. Onun qərargahı Morc (İsveçrə) şəhərində yerləşir. Bu beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı universal xarakter daşıyır. YUNESKO-nun təşəbbüsü ilə 1941-ci ildə yaradılan bu təşkilat bir sıra digər qurumları özündə birləşdirir; quşların mühafizəsi üzrə Beynəlxalq İttifaq, heyvanların mühafizəsi üzrə Beynəlxalq Federasiya, Sakit okeanın təbiətinin mühafizəsi üzrə Daimi Komitə, Zooloji bağların direktorların Beynəlxalq İttifaqı və başqaları. Təbiətin mühafizəsi üzrə Beynəlxalq İttifaqın təbii mühitin qorunub saxlanılması sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıqda çox böyük rolu var. Bunu təşkilatın nizamnaməsində də görmək olar: "... ittifaq ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatların qorunub saxlanılması işinə, milli və beynəlxalq tədbirlərdə iştirak etməklə hökumətlər, milli və beynəlxalq təşkilatlar, ayrı-ayrı şəxslərin əməkdaşlığına yardım göstərir. Bu tədbirlərə, təbii mühit, torpaq, sular, meşələrdə üzvi həyatın qorunub saxlanılması, bu sahədə ən yeni texniki nailiyyətlərin tətbiqi, təbiətin mühafizəsi ideyalarının təbliği və təşviqinin genişləndirilməsi, təbiətin qorunması sahəsində beynəlxalq sazişlərin və konvensiyaların hazırlanması, ekoloji problemlər üzrə elmi tədqiqatların inkişafı və s. daxildir.

Təbiətin Mühafizəsi Üzrə Beynəlxalq İttifaqın (TMBİ) təbiətin müzafizəsi, təbii ehtiyatların qənaətlə istifadə edilməsi üzrə metod və prinsiplərinin elmi cəhətdən əsaslandırılmasının işlənilib hazırlanması və tətbiqi işinə töhfəsi az olmamışdır. Buraya həm də müxtəlif səviyyələrdə, beynəlxalq miqyasda səylərin koordinasiya edilməsi də daxildir. Ətraf mühitin qorunması və tədqiqi işində elmi ittifaqların Beynəlxalq şurasının da rolu əhəmiyyətlidir. 1970-ci ildən etibarən bu Şürada ətraf mühitin problemləri üzrə Elmi komitə fəaliyyət göstərir. Onun əhatə dairəsi, elmi ittifaqların Beynəlxalq şurası ilə sıx əlaqəlidir.

Qeyd edilən elmi şuranın fəaliyyəti üç istiqamət üzrə aparılır:

- insan sağlamlığı və canlı təbii mühiti çirkləndirən müxtəlif maddələrin təsirini öyrənmək, mühitin çirklənməsinə nəzarət etmək, bu sahədə standartlaşmanı yaratmaq, iqlim sahəsi (mikroiqlim, iqlim hadisələri, iqlimin idarəedilməsi), su ehtiyatları, təbii fəlakətlərə qarşı mübarizə (onlar üzərində müşahidələr aparmaq üçün cihazların işləyib hazırlanması), balıq ehtiyatlarının mühafizəsi, məlumatlandırma məsələləri;
- ətraf mühiti sahəsində sistemli planlaşdırma problemi, "İnsan və biosfer" proqramında iştirak torpaq və sudan istifadə olunma proseslərinin idarə edilməsi, qoruqların fəaliyyəti, meşə təsərrüfatı, Enerji ehtiyatlarının istifadə olunması;
- texniki-iqtisadi və sosial problemlərin öyrənilməsi (demoqrafiya, təhsil, texnologiyalar və s.).

Ətraf mühitin keyfiyyətinin aşağı düşməsi, urbanizasiya və demoqrafiya prosesləri, energetika sahəsinin inkişafı, sənayeləşdirmə və s. kimi problemlərlə sıx əlaqəlidir. Məhz buna görə də, ekoloji problemlərin həllinə gəldikcə daha çox qeyri-hökumət təşkilatları qoşulur, onlar Yer üzündə mürəkkəb kompleks təşkil edən təbiətin balansının (tarazlığın) saxlanılması problemini öz qarşısına məqsəd qoyurlar. Məlumdur ki, ekologiya məsələləri üzrə, istər qeyri-hökumət, istərsə də dövlətlərarası səviyyələrdə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafında 1972-ci ilin Stokholm konfransı böyük rol oynamışdır. Bu forumun işində 250 beynəlxalq və milli qeyri-hökumət təşkilatlarının 600-dən artıq nümayəndəsi iştirak etmişdir.

UNEP-in İdarə heyəti Şurasının ilk sessiyası ərəfəsində, Jenevrə və Nyu-Yorkda, demək olar ki, eyni vaxtda beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının ətraf mühit üzrə konfransları keçirilmişdir. Elm, təhsil, ətraf mühit sahələri üzrə 40-dan çox təşkilatı təmsil edən yüzə yaxın nümayəndə, siyasi partiyaların və dini dairələrin nümayəndələri, 1975-ci ildə Nayrobidə keçirilən ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının Ümumdünya Assambleyasında iştirak etmişdir. Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının müxtəlifliyi ekoloji problemləri tam əhatə etməyə imkan verir, bu isə çoxsahəli əməkdaşlıqda beynəlxalq münasibətlər institutunun rolunun artmasına səbəb olur.

Azərbaycanda qadın hərəkatının inkişafı

Azərbaycan planetimizin strateji baxımdan əhəmiyyətli ərazidə – Şərqi və Qərbi, Avropanın və Asiyanın qovuşduğu məkanda yerləşir. Respublikamızın müstəsna siyasi və iqtisadi-coğrafi vəziyyəti var; əsrlər boyu ərazimizdən Böyük İpək yolu keçmişdir. Xəzər dənizinin qərb sahilində yerləşən Odlar yurdu adlanan ərazimizdə, kənd təsərrüfatı və sənayenin inkişafı üçün mineral ehtiyatlar, landşaft-iqlim potensialı kifayət qədər zəngindir.

Tarixən torpaqlarımız yadellilər tərəfindən hücumlara məruz qalmışdı, lakin bu, heç də Azərbaycan xalqının mərd ruhunu sarsıtmadı. Əsrlər boyu Azərbaycan qadınları öz Vətəninin ictimai və siyasi həyatında fəal iştirak etmişdilər. "Kitabi-dədə Qorqud" qəhrəmanlıq eposunda istər kişilərin, istərsə də qadınların bərabər məsuliyyəti, şücaət, igidliyi, mərdliyi, vətənə sədaqəti tərənnüm edilir. Vətənimizin tarixində bir çox görkəmli qadınlar – dövlət xadimləri, şairlər, hərbi sərkərdələr, xalqı, öz həyat nümunəsilə xariqələr yaratmağa ilhamlandırır.

Müdrək diplomat və strateq Sara xatun Ağqoyunlu dövlətinin qüdrətinin möhkəmləndirilməsində bilavasitə iştirak edir, öz oğlu hakim Uzun Həsənin çox vacib dövlət tapşırıqlarını yerinə yetirmişdir: Sara xatun öz ölkəsi ilə o dövrün Avropa ölkələri arasında əlaqələrin tənzimlənməsində əvəzədməz elçi olmuşdur.

Bərdənin hökmranı, klassik ədəbiyyatımızın bir çox qəhrəman qadın obrazlarının prototipi olan Nüşabə xanım qeyri-adi şəxsiyyət idi. O, qəhrəmanlıq göstərərək, Makedoniyalı İsgəndəri cəsarətlə qarşıladı, onun üçün xüsusi məclis quraraq, süfrəyə yalnız ləl - cəvahirləri düzdü. Bu hərəkatı ilə böyük istilaya mənəvi sərvətləri xatırlatdı.

İstedadlı şairə Məhsəti xanım, rübailərin böyük ustadı kimi padərşahlığın gur inkişafı dövründə azad sevgini vəsf edirdi. Sevgi lirikası onun yaradıcılığında əsas yer tuturdu. Onun rübailəri öz həyatsevərliyi, humanizmi, epikürizmi və nikbinliyi ilə seçilir. Məhsəti Gəncəvi, sevginin, yalnız yüksək mənəvi potensiala malik insanlara xas olan ali təbii hissin olduğunu göstərir. Şairə, ikiüzlülüyə, hərisliyə, mühafizəkarlığa qarşı çıxış edir. Onun yaradıcılığının əsas mövzusu – azad və bəxtəvər qadın haqqında romantik arzular idi. Bununla yanaşı, Məhsəti xanım öz nüfuzu və intellekti hesabına Sultan Səncərin başqa hökmdarlarla münasibətlərini sahmanlayaraq, xalqın sülh şəraitində yaşamasına nail oldu.

Heyran-xanım, Ağabəyim Ağabacı, Qönsə Bəyim, Fatma-xanım Kəminə və s. şairələrin lirikası humanizm motivləri ilə, ədalətsizliyə qarşı etirazlarla səciyyələnir. Bu poeziya insanları əxlaqi paklığa, fədakarlığa, ali sevgi münasibətlərində sədaqətliyə dəvət edir.

Xurşud Banu Natəvan – Qarabağ xanlarından birinin qızı (Xan qızı), Şuşanın hökmdarı, hərtərəfli inkişaf etmiş, bir çox fitri istedadları olan şəxsiyyət olmuşdur. Onun hakimliyi illərində, Şuşada saray, məscid, teatr, real məktəb tikilmiş, ticarət yerləri, yay və qış klubların binaları istifadəyə verilmiş, dağlıq ərazilərdən şəhərə su çəkilmişdi. O dövrün Şuşası “Kiçik Paris” adlandırılırdı. Şuşanın ədəbi həyatının mərkəzində Məclisi-Üns yerləşirdi, burada Natəvanın da şerləri səslənmişdir. O öz yaradıcılığında klassik poeziya ənənələrinə, xüsusən, Füzuli, Vaqif yaradıcılığına əsaslanaraq, sevilən və öz sevgilisinin intizarında olan qadının hiss və həyəcanlarını ifadə edirdi.

Eyni zamanda bu həm də təbiət ustasının poeziyası idi: Natəvan Qarabağ torpağını, onun çəmənlerini, güllərinin rənglərini məharətlə ifadə edən, ətraf aləmin gözəlliyini duyan bir insan idi. O öz rəsmlərində və tikmələrində bütün motivləri təbiətdən götürürdü. Bu yaradıcılıq işlərində şairənin qeyri-adi istedadı özünü büruzə verir. Fransa yazıçısı, roman ustası Aleksandr Düma, Qafqaza və Azərbaycana səyahət edərkən, Natəvanla tanış olmuşdu; şairə ona öz əli ilə tikdiyi tənəkə kisəsini bağışlamışdı.

Özünəməxsusluğu ilə seçilən Aşıq Pəri, Aşıq Bəsti, Aşıq Şərəbanu və s. sənətkarların şifahi yaradıcılığında xalqın qadınları haqqında söz söyləmiş, cəmiyyətdə onların vəziyyəti haqqında arzularını ifadə etmiş, ədəbiyyata yeni motiv və obrazlar gətirilmiş, adət-ənənələri qeyd edilmiş və ən əsası, öz azadlığı uğrunda mübarizəni tərənnüm etmişdir.

Əsrlər boyu davam edən itaətkarlıqla bağlı olan davranış qaydalarına və ənənəvi vəzifələrə əməl edən Azərbaycan qadını heç də qula çevrilmədi. Digər islam ölkələrində yaşayan qadınlarla nisbətdə Azərbaycan qadını daha müstəqil olmuşdur. Azərbaycanda XIX-XX əsrlərdə geniş yayılmış Avropa təhsil sistemi, qadınların özünüdərkində, onların şəxsiyyətinin inkişafında, cəmiyyətdə qadınlara özünəməxsus münasibətin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Maarifçi-qadınlar – Ş.Əfəndizadə, S.Axundzadə, Q.Məlikova, X.Ağayeva, M.Qiyasbəyli, R.Hacıbababəyova, X.Əlibəyova və başqaları “Molla Nəsrəddin” dərgisinin davamçılarının fəal təsiri altında qadınların azadlığı uğrunda hərəkətdə fəal iştirak edirdilər.

1907-ci ildə Dövlət Dumasında, Azərbaycandan seçilmiş deputat X.Xasməmmədov müsəlman qadınlara azad seçim vermək təklifi ilə çıxış etdi. Uzun çəkən müzakirələrdən sonra müsəlman fraksiyası öz razılığını bildirdi. Qadınlar, kişilərlə bərabər təhsil almaq arzusuna əməl edərək, daim bərabərliyə, dövrün inkişafını ləngidən stereotiplərindən uzaqlaşmağa, ictimai həyatda fəal iştirak etməyə can atırdılar. Əvvəllər qadınların ictimai fəaliyyəti, əsasən fərdi səviyyədə ifadə olunurdusa, sonradan qadın cəmiyyətləri və qrupları yaradılır, bu qruplarda daha fəal iş aparılırdı. Məhz bu dövrdə ilk xüsusi dərgi – “İşıq” - “Light” çapdan çıxmışdır.

Tarixi dövrlər öz ahəngi ilə bir-birini əvəz edirdi. Sovet mərhələsi də müəyyən özünəməxsusluğa malik idi. Jəmiyyətdə qadınların bərabərliyi uğrunda hərəkətin fəallaşması, müstəqillik uğrunda mübarizə, 1920-ci ildə Bakıda Şərq qadınları qurultayının və 1922-ci ildə Azərbaycan qadınları qurultayının çağırılması ilə nəticələndi. Bu dövrdə “Şərq qadını” dərgisi nəşr olunmağa başladı, sonradan həmin dərgi “Azərbaycan qadını” adı altında çıxmağa başladı. Müəyyən irəliləyiş olsa da, demək olmaz ki, sovet dövrünün Azərbaycan qadını kişilərlə tam bərabər hüquqlu idi. Buna baxmayaraq o, dövlət orqanları və hökumətdə müəyyən rəhbər vəzifələri tuturdu.

Sovet dövründən sonrakı mərhələdə çox dərin iqtisadi və sosial böhran baş verdi. Bu zaman Azərbaycanda, Ermənistanın Dağlıq Qarabağ və digər ərazilərimizə təcavüz etməsi, 20% ərazimizin düşmən tapdağı altında qalması ilə bağlı olaraq, həm xarici, həm də daxili siyasi vəziyyət kəskinləşir.

Qaçqın və məcburi köçkünlər, o cümlədən qadınlar, cəmiyyətin ən çox əziyyət çəkən təbəqəsinə çevrildilər. 1988-ci ildə Topxana meşəsinin qiymətli ağac növlərinin kəsilərək, Ermənistanı aparılmasına qarşı çıxan əhali öz xalqının təbii irsinin toxunulmazlığı üçün etiraz səsinə ucaldı. Xalqın bu çağırışı bədnam qonşularımızın aqressivliyi sayəsində bu gün də həllini tapmamışdır. Bu mübarizənin fədailəri içərisində qadınlar da çoxdur.

SSRİ dağıldandan sonra, 1991-ci ildən etibarən Azərbaycanda 28 qadın təşkilatı yaradılmışdır, bu proses indii də fəal şəkildə davam etməkdədir. Qeyri-hökumət təşkilatları müxtəlif əsaslarla (ümumi maraqlar, din, etnik mənsubiyyəti, peşə fəaliyyəti və s. baxımından) yaradılır. Bütün bu təşkilatlar qaçqınlara, yetimlərə və cəmiyyətin digər ən zəif əhali qruplarına köməklik göstərilir. 1995-ci ilin iyun ayında qadınlara qarşı diskriminasiyanın bütün formalarının ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiyaya Azərbaycan da qoşuldu. Bu sənədin bütün müddəaları real həyatda gözlənilir. Qender təhsili məsələləri nəinki beynəlxalq təşkilatların, həmçinin dövlət strukturlarının diqqəti mərkəzində olmalıdır.

IV Ümumdünya qadınlar konfransı ərəfəsində Azərbaycanda xüsusi canlanma müşahidə olunurdu: bu toplantıda respublikamızı böyük nümayəndə heyəti təmsil edirdi.

Növbəti mərhələ Pekin konfransında səslənən müddəaların həyata keçirilməsi ilə səciyyəvi olmuşdur. 1997-ci ildən etibarən BMT-nin İnkişaf proqramına uyğun, Azərbaycan Respublikasının hökuməti ilə razılıq əsasında "Qender inkişafda" layihəsi həyata keçirilməyə başlamışdır. Layihənin rəhbəri Rəna xanım İbrahimbəyova olmuşdur. 1998-ci ilin yanvar ayında ölkədə Qadınlar problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Bu Komitənin ilk sədri respublikamızda nüfuzlu xanımlardan biri olan professor Zəhra Quliyevadır. 2000-ci ilin mart ayında "Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında" Respublika Prezidentinin fərmanı imzalanmışdır.

Azərbaycanda, özünəməxsus milli dövlətin yaradılması sahəsində qadınların qüvvə və bacarıqlarının, onların yaradıcı potensialının tam istifadə edilməsi istiqamətində dövlət siyasəti həyata keçirilir. Qadınlar problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, onun ayrı-ayrı strukturların ("Qadınların hüquqlarının mühafizəsi və onların sosial reabilitasiyası", "Beynəlxalq münasibətlər və informasiya") fəaliyyəti, respublikanın iqtisadi və sosial vəzifələrinin həll edilməsinə yönəldilmiş islahat və proqramların həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Respublikanın regionlarında qadınlarla görüşlər keçirilir, konfranslar təşkil olunur, bunların əsas məqsədi – qadınları düşündürən gündəlik məsələlərin aşkarlanmasıdır.

1998-ci ilin mayın 18-də Bakıda BMT-nin xətti ilə "Qadın hüquqları – insan hüquqları: qadın və hərbi münaqişələr" mövzusunda regional konfrans keçirilmişdir. Konfransın işində beynəlxalq ekspertlər və 13 xarici ölkənin nümayəndəsi iştirak etmişdir. 1998-ci ilin 14-15 sentyabr tarixində müstəqil Azərbaycanın I Qadınlar qurultayı çağırıldı, bu qurultayın işində, bütün şəhər və bölgələrdən gəlmiş 2000-dən artıq qadın iştirak etmişdir. Qurultayda başlıca məsələ – Pekin fəaliyyət platformasının müzakəsi idi. Qurultayın yekun sənədi – Deklarasiya qəbul edildi; burada, XXI əsrdə, qadınların tərəqqisi yolunda, onların hüquq və imkanları problemlərinin həlli məsələləri üzrə gündəlik mahiyyətli məsələlər qaldırılmışdı.

2005-ci ildə respublikamızda «Qender – tarixi, fəlsəfi, siyasi və hüquqi istiqamətlər» mövzusunda ilk doktorluq dissertasiyası müdafiə olunmuşdur. Müəllif – Rəna xanım Mirzəzadə öz tədqiqatını hər iki cins nümayəndələrinin cəmiyyətdə vəziyyətinin çoxsaylı aspektlərdən təhlilinə həsr etmişdir.

Azərbaycanın müasir qadını yalnız nəsil davamçısı, aşpaz, evdar qadın, dayə deyildir. O, getdikcə daha çox, "kişi peşəsi" sayılan siyasət, hüquq, iqtisadiyyat, kibernetika, mühəndislik və sair sahələrə nüfuz edir. İndi, insan idrakının istənilən sahəsində "qenderləşmə" müşahidə edilir. Respublikamızda qender bərabərliyinə kompleks yanaşma - qadınlar və kişilər arasında bərabərliyə nail olmaq üzrə sosial siyasətdə, onların tələbat və prioritetlərində, müntəzəm şəkildə inteqrasiya olunma deməkdir. Bərabərliyə nail olmaq sahəsində aparılan sosial siyasətin xüsusi tədbirlərinin inkişaf etdirilməsi, istər plandaşdırma, istərsə də qiymətləndirmə və yoxlanılma səviyyələrində qadınlara və kişilərə aid səmərəliliyin nəzərə alınması ilə müşayiət edilir.

Azərbaycanda bioloji müxtəlifliyin mühafizəsi və davamlı inkişaf sahəsində qanunvericiliyin aktuallığı

Elmi lüğətdə "ekologiya" anlayışı ilə yanaşı, bu ifadənin törəmələri olan "təbii ehtiyatlar", "təbii komplekslərin davamlılığı", "bioloji müxtəliflik", "təbii irs" və s. anlayışları da öz yerini tapmışdır.

Əvvəllər bu anlayışlar ancaq təbii elmlərə aid edilirdi. Ən inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi və sosial rifahı fenomeninin obyektiv təhlili, zəruri olaraq, onlar üçün ümumi olan təbiətdən daha rəşional şəkildə istifadə etmək meyllərini, mövcud təbii şəraitə iqtisadi inkişafın uyğunlaşdırılması, dünyanın bir çox ölkələrinin tarixində vaxtilə çox geniş yayılmış və dərin iz qoymuş, "təbiətlə mübarizə" ideologiyasının dirçəldilməsi hallarına qarşı mübarizənin aparılması xüsusiyyətlərini üzə çıxarır. 1992-ci ildən Rio-de-Janeyroda BMT xətti ilə ətraf mühit və inkişaf üzrə Konfransın keçirilməsindən başlayaraq, ictimaiyyət tərəfindən artıq belə bir təsəvvür qəbul edilmişdir: ayrı-ayrı ölkələr və bütün bəşəriyyətin sabit inkişafı işinin başlıca şərti – təbii amillərin bütün məcmusudur.

1992-ci ilin iyun ayında Rio-de-Janeyroda 150-dən artıq ölkənin ali rəhbərləri bioloji müxtəliflik haqqında Konvensiyayı imzaladılar: burada, bu ölkələrin xalqlarının, təbii müxtəlifliyinin qorunub saxlanması məqsədi ilə fəal hərəkətlərə keçməyə hazır olmaları təsdiqlənir. Biomüxtəliflik haqqında Konvensiyanın imzalanması dövlətlər üçün uzunmüddətli bir prosesin başlanğıcı oldu. Bununla belə, hökumətlər təklidə biomüxtəliflik böhranını qismən də olsa aradan qaldıra bilməzdilər. Bu fəaliyyətin uğurlu olub-olmaması əhəmiyyətli dərəcədə buraya qeyri-hökumət təşkilatlarının, yerli əhalinin, alimlərin və fəal qadınların cəlb edilməsi və onların potensialından istifadə edilməsindən asılıdır.

Konvensiya bioloji ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasını, planetin biomüxtəlifliyinə aid məsələlərə kompleks yanaşılmasını təmin edən beynəlxalq alətdir.

Azərbaycan 2000-ci ilin mart ayında Konvensiyaya qoşularaq, üç məqsədə nailolma baxımından öz üzərinə onun müddəalarına əməl olunması öhdəliyini götürmüşdür. Respublikada biomüxtəlifliyinin qorunub saxlanması, onun ünsürlərinin sabit şəkildə istifadə edilməsi, genetik resursların istifadə edilməsi ilə bağlı ədalətli şəkildə birgə faydalanması. Bu sahədə ən uğurlu milli fəaliyyət formaları aşağıdakılardır:

- ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində yeni qanunvericilik bazasının fəal şəkildə formalaşdırılması;
- biomüxtəliflik problemləri üzrə proqram və layihələrin işlənilib hazırlanması;
- biomüxtəlifliyinin qorunub saxlanması sahəsində Azərbaycanın beynəlxalq fəaliyyətə uğurla inteqrasiya etməsi;
- beynəlxalq və yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsi (məsələn, Vəhşi Təbiət Fondu, Dövlət Ekoloji Fondu, Təbiət Fondu, Yaşillər Hərəkatı və s.)

Təbii ehtiyatların idarə olunması, mühafizəsi və istifadə edilməsi sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət təşkilatları sistemində vəzifə bölgüsü mövcuddur. Azərbaycanın parlamenti – Milli Məclis – bioloji ehtiyatların qorunub saxlanması və davamlı şəkildə istifadə edilməsinin hüquqi əsaslarını işləyib hazırlayır.

İcra hakimiyyəti orqanları və hökumət, öz səlahiyyətlərinə uyğun, təbii ehtiyatların mühafizəsi və istifadəsi qaydalarını, onlardan istifadə etdiklərinə görə ödəniş həcmi müəyyən edir, xüsusi qorunan təbii ərazilərin yaradılması haqqında qərarları qəbul edir.

Bioloji müxtəlifliyinin mühafizəsi problemləri ilə bağlı qanunvericilik əhatəli və mürəkkəbdir: buraya ətraf mühit və təbii ehtiyatlar haqqında qanunlar, sosial ehtiyatlar haqqında qanunlar, sosial inkişafı və təsərrüfat fəaliyyətini tənzimləyən normativ aktlar daxildir. Bioloji müxtəlifliyinin qorunub saxlanması və davamlı istifadə edilməsi, fəal şəkildə formalaşır və beynəlxalq standartlara uyğun gəlir.

Ölkəmizin qanunvericiliyinin əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası təşkil edir. Burada qeyd edilir ki, respublikanın təbii mühit və bütün təbii ehtiyatları xalq mülkiyyətidir; dövlət, indiki və gələcək nəsillər naminə torpağın, onun yeraltı və yerüstü sərvətlərinin, su ehtiyatlarının, bitkilər və heyvanlar aləminin qorunması və səmərəli istifadə olunması üçün bütün zəruri tədbirləri görür. Təbiətin mühafizəsi sahəsində həlledici sənəd – 1999-cu ildə qəbul edilmiş "Ətraf təbii mühitin mühafizəsi haqqında" qanun aktıdır. "Heyvanlar aləmi haqqında" (1999) qanun heyvanlar aləmi, onların yaşama mühitinin qorunması və istifadə edilməsi üzrə fəaliyyəti tənzimləyir. Meşə ehtiyatlarının mühafizəsi, istifadə edilməsi və bərpası üzrə hüquqi münasibətlər "Azərbaycan Respublikasının Meşə Kodeksi" (1998) ilə tənzimlənir. "Azərbaycanda ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında Əsasnamə" (1996), hər hansı bir layihənin erkən mərhələlərində, təbiətin mühafizəsi haqqında qanunverici aktların tələblərinə uyğunluğunu yoxlamaq üçün bir vasitədir, məsələn, buraya heyvan və bitkilər aləminin və ya bioloji müxtəlifliyin digər elementlərinin, onların yaşama mühitinin mühafizəsi tələbləri də daxildir.

Respublikamızda, balıqçılığın inkişafı və kənd təsərrüfatı sahələri üzrə torpaqdan və sudan istifadəyə dair qanunvericlik aktları da qəbul olunmuşdur. Bu sənədlər biomüxtəlifliyə bilavasitə aid olmasalar da, müəyyən təsirə malikdirlər.

Məsələn, balıqçılığın inkişafı haqqında qanunvericilikdə balıq təsərrüfatı subyektlərinə həvalə edilir ki, onlar, balıqların yaşama, çoxalma və miqrasiya ərazilərini qoruyub saxlasınlar. Su ilə bağlı olaraq, su istehlakçılarına tapşırılır ki, su obyektlərində minimum səviyyədə, ekoloji normalara uyğun, su sərf edilsin.

Ölkədə, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində mərkəzi icra orqanı – Ekologiya və Təbii Ehtiyatlar Nazirliyidir. O, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması, dövlət ekoloji ekspertizasının keçirilməsi, bu sahədə bütün problemlərin koordinasiya (əlaqələndirmə) edilməsi məsələləri üzrə cavabdehdir. Nazirlik həm də, bu sahədə beynəlxalq konvensiya və razılaşmalara uyğun, respublikanın hüquqi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarəti öz üzərinə götürür. O, ətraf mühitin milli dövlət monitorinqini keçirir, meşələr, flora və fauna növləri, o cümlədən qiymətli balıq ehtiyatlarının istifadəsi, mühafizəsi və bərpasına görə məsuliyyət daşıyır. Nazirlik Milli Ekoloji Şəbəkənin yaradılması proqramını işləyib hazırlayır və onu həyata keçirir. Bioloji müxtəliflik üzrə işçi qrupu isə “2010-cu ilə qədər Azərbaycanda xüsusi qorunan təbii ərazilər sisteminin Baş inkişaf sxemini” həyata keçirməyə başlamışdır. Sonuncu – dövlət sənədidir və dövlət orqanlarının xüsusi qorunan təbii ərazilər probleminə münasibətini bildirir. Xüsusi qorunan təbii ərazilərin hüquqi statusu Azərbaycan Respublikasının “Təbiətin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə haqqında” (1999) Qanununun XIII bölməsində müəyyən edilmişdir. 1999-cu ildə “Heyvanlar aləmi haqqında” və “Xüsusi qorunan təbii ərazilər və obyektlər haqqında” qanunlar qəbul olunmuşdur.

2001-ci ilin iyun ayından Ekologiya və Təbii Ehtiyatlar Nazirliyi, Qlobal Ekoloji Fond tərəfindən maliyyələşdirilən “Azərbaycanda bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması və davamlı istifadəsi üzrə Milli strategiya və fəaliyyət Planı”nı həyata keçirir. Bu layihəyə əsasən, Azərbaycanda milli ekoloji şəbəkənin yeni inkişaf Proqramı işlənib hazırlanır. Bu şəbəkənin (EKONET AZƏRİ) yaradılması aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

- ekosistemlərin bütün komplekslərinin, növlərin məskunlaşma yerlərinin, onların genetik müxtəlifliyinin, milli səviyyədə əhəmiyyət kəsb edən landşaftların qorunub saxlanılmasının təmin edilməsi; növlərin qorunub saxlanması üçün əlverişli şəraitin kifayət qədər əhatəli olması üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi;
- -növlərin miqrasiyası və məskunlaşması üçün kifayət qədər imkanların yaradılması;
- -aparıcı ekosistemlərin ziyan vurulmuş tərkib ünsürlərinin bərpasının təmin edilməsi, bu sistemlərin mümkün təhlükələrdən qorunub saxlanması.

EKONET-AZƏRİ-nin baza strukturunun həyata keçirilməsinin milli meyarı rolunu respublikada xüsusi olaraq yaradılmış Mühafizə edilən təbii ərazilər sistemi oynayır. Bu sistemin özəyini 4 əsas ünsür təşkil edir, sonuncular 1999-cu ildə qəbul edilmiş “Ətraf mühitin qorunması haqqında” Qanunda müəyyən edilmişdir: qoruqlar, milli parklar, yasaqlıqlar və təbiət abidələri.

Azərbaycan, BMT-nin, Ətraf mühit və inkişaf üzrə konfransının yekun sənədlərini imzalayaraq, davamlı inkişaf ideyalarına sadıq olduğunu təsdiqləyərək bir sıra çox vacib beynəlxalq konvensiya və razılaşmalara qoşulmuşdur. Bunların sırasında aşağıdakıları qeyd etmək olar: “Bioloji müxtəliflik haqqında Konvensiya” (Rio-de-Janeyro, 1992) “Ümumdünya mədəni və tarixi irsin mühafizəsi haqqında Konvensiya” (Paris, 1972), “Ətraf mühitə sərhədlərarası mənada təsirinə qiymətləndirilməsi haqqında Konvensiya” (Finlandiya, 1991), “Yer üzündən silinmək təhlükəsi ilə üzləşən vəhşi flora və fauna növlərinin beynəlxalq ticarəti haqqında Konvensiya” (Vaşinqton, 1973), BMT-nin “Səhrələşmə ilə mübarizə haqqında” (Paris, 1994), “İctimaiyyətin, ətraf mühitlə bağlı məsələlərə aid ədalət məhkəmələrində qərarların qəbul olunması proseslərində iştirakı informasiyanın əldə edilməsi mümkünlüyünün təmin edilməsi haqqında Konvensiya” (Danimarka, 1982), “Gəmilər vasitəsi ilə suyun çirkləndirilməsinin qarşısının alınması haqqında Konvensiya” (London, 1973), “Atmosfer havasının çirkləndirilməsinin sərhədləri aşib böyük məsafələrə keçməsi haqqında Konvensiya” (Jenevrə, 1979), YUNESKO-nun “Su quşlarının məskəni olan su-bataqlıq yerləri haqqında beynəlxalq əhəmiyyətli Konvensiya”-sı (Ramsar, 1971), “Avropada vəhşi heyvanlar və onların məskən saldığı yerlərin mühafizəsi haqqında Konvensiya” (Bern, 1979), “Təhlükəli tullantıların sərhədlərdən keçməsi və ləğvi

haqqında Konvensiya" (Bazel, 1989), BMT-nin "İqlimin dəyişməsi haqqında" çərçivə konvensiyası (Rio-de Janeyro, 1992) və s.

Respublikamızın rəhbərliyi, köçəri fauna növləri üzrə Bonn Konvensiyasına Azərbaycanın qoşulması məsələsinə çox ciddi yanaşır. Azərbaycan "Avropa üçün ətraf mühit" və "Landşaft müxtəlifliyi və bioloji sahədə Ümumavropa strategiyasının reallaşdırılması" proseslərinin fəal iştirakçısı olmuşdur (Maastrixt, Niderland).

Müasir dövrün ictimai problemlərinin öyrənilməsində insan fəaliyyətinin bir çox sosial-hüquqi fəaliyyət dairələrini göstərmək olar. Hüquqsünaslar burada birinci, ikinci və üçüncü nəsil hüquqlarını fərqləndirirlər.

Birinci nəslə, Rusonun və Lokkun doktrinalarında, habelə Fransa və Amerika Birləşmiş Ştatları Konstitusiyalarında inkişaf etdirilmiş, müasir dövrdə isə İnsan hüquqları deklarasiyasının preambulasında öz əksini tapmış, insan cəmiyyətinin ayrılmaz hissəsi olan təbii hüquqlar daxildir. İnsanların təbii hüquqlarına fikir, vicdan, din azadlıqları, hər bir vətəndaşın dövlət işlərini aparmaq, şəxsiyyət kimi yaşamaq, azad olmaq, öz təhlükəsizliyini təmin etmək hüquqları daxildir.

İkinci nəsil hüquqlarına, insanların pozitiv və ya əsas adlandırılan hüquqları daxildir. Bu hüquqlar, Konstitusiyada təsbit olunmuş, mühafizə mexanizmləri və təminatları sistemi ilə təchiz olunmuşdur. Bu gün qəbul edilmiş normalara uyğun, insanların başlıca hüquqları deyəndə, hər bir dövlətin Konstitusiyasında və insan hüquqları üzrə beynəlxalq – hüquqi sənədlərdə göstərilən hüquqlar nəzərdə tutulur.

Üçüncü nəsil insan hüquqlarını kollektiv hüquqlar adlandırırlar. Bunlara aşağıdakılar aiddir: sülh və əmin-amanlıq, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq, sosial və iqtisadi inkişaf hüquqları. Bu hüquqlar hər bir insana, hər bir xalqa məxsusdur, lakin onlar ayrı-ayrı insanlar tərəfindən yox, kollektiv, birlik, vətəndaşların bu və ya digər təbəqələri tərəfindən həyata keçirilə bilər. Buraya, o cümlədən, qadınların insan hüquqları anlayışı da daxildir. Qadınların insan hüquqlarının müdafiəsi üçün əlavə vasitələrin yaradılması beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən ona görə zəruri hesab edilir ki, qadınların "bəşər nəslinə" aid olması faktı, heç də onların öz hüquqlarının təmin olunması üçün kifayət etmir. Qadınların insan hüquqlarını reallaşdırmaq üçün, qanunverici norma və mexanizmlərin yaradılması azdır; qadın hüquqlarından istifadə olunması, mədəni stereotiplər və normaların dəyişilməsindən çox asılıdır. Həyat fəaliyyətinin bir çox sahələrində baş verən müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, qadın hüquqlarının qavranılmasında hələ də müəyyən mənfi stereotiplər var. Hələ Ş.Ortner göstərirdi ki, qadınların fərdi həyat sahəsinə, kişilərin isə – ictimai həyat sahəsinə bağlılığı ideyası konseptual səviyyədə rəmzi mənada "qadın-təbiət", "kişi-mədəniyyət" analogiyasına uyğundur. Buna görə, qadın ictimai (vətəndaş) həyatdan uzaqlaşdırılırdı. Bunun səbəbini isə, onların "təbii vəzifəsi" olan analıq funksiyası üçün müvafiq şəraitin yaradılması zərurətində göstərirdilər.

İndi bütün mütərəqqi aləmdə, insan idrakının bütün sahələrində qender problemlərinə diqqətin artırılması müşahidə olunur. BMT-nin Baş katibi, qender məsələləri üzrə öz xüsusi müşavirini, ali vəzifə səlahiyyətli təyin etdi: onun vəzifəsi – BMT-nin bütün fəaliyyət sahələrində qender komponentinin nəzərə alınmasının təmin edilməsidir. Hesab edirik ki, ətraf mühitin mühafizəsi problemlərində də qender yanaşılması vacibdir. Müəyyən nailiyyətlərə baxmayaraq, qadınlar hələ də gizli və ya aşkar şəkildə diskriminasiya (hüquqların pozulması) və marqinalizasiya (sosial strukturda keçid mövqelər) halları ilə rastlaşır, inkişafın nemətlərindən daha az faydalanır, dünyanın yoxsul əhalisinin 70%-ni təşkil edir, beləliklə, ekoloji tarazlığının pozulmasının bütün mənfi tərəflərinin təsirini daim duyurlar. Bu yazının müəllifi ümidvar olduğunu bildirir ki, qender bərabərliyi uğrunda mübarizənin fəallaşması ekoloji sahədə özünü getdikcə daha aşkar şəkildə büruzə verəcək. Azərbaycan əhalisinin yarısından çoxunu qadınlar təşkil etdiyi üçün, təbii potensialdan mümkün qədər dolğun istifadə etmək şərti ilə təbiətin mühafizəsinə yönəldilən işin düzgün təşkil olunması zəruridir.

Bütün dünyada qəbul olunmuş davamlı inkişaf konsepsiyası, insan cəmiyyəti tərəqqisi konsepsiyası kimi, təbii dəyərlərin üstünlüyünün mübaligəsiz qəbul olunması üzərində qurulur. XIX əsrin sonunda rus alimi V.V.Dokuçayev yazırdı: "Yalnız təbiətlə həmahəng olanı möhkəm və davamlı, həyati və faydalı, gələcəyi olan kimi göstərmək olar".

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

- Müasir dövrün ekoloji problemlərinin həllində BMT, UNEP və YUNİFEM-in rolu.
- Qlobal Ekoloji Fond və planetdə ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması problemləri.
- Qeyri-hökumət təşkilatları, onların sağlam ətraf mühitin bərpasında rolu. Təbiətin mühafizəsi sahəsində qənder məsələləri.
- Azərbaycanda bioloji müxtəlifliyinin qorunub saxlanması, davamlı inkişafı üzrə Milli strategiya və Fəaliyyət planının tələbə auditoriyasında təqdim olunması və müzakirəsi.

İş üsulları – “Dəyirmi masa”nın keçirilməsi, seçki qutusunun tətbiq edildiyi müzakirələrə yekun vurulması. Tələbələrin yaradıcı işi: esse yazılması üçün aşağıdakı mövzular təklif edilir:

- Qənder və müasir elm
- Qənder və davamlı inkişaf
- Qənder və ekoloji mədəniyyət
- Qənder və beynəlxalq ekoloji hərəkət
- Qənder və əhalinin sağlamlığı

ƏDƏBİYYAT

- Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanunu (Konstitusiyası). B., 1995
- Azərbaycan Respublikasında Qadınların Vəziyyəti haqqında Hesabat. B., UNDP, 1999.
- Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. B., 2000.
- Azərbaycan Respublikasında Qadın Problemləri üzrə Milli fəaliyyət Planı. 2000 – 2005.
- Milli və beynəlxalq səviyyədə qərarların qəbul edilməsi prosesində Azərbaycan qadınlarının iştirakı və təmsil edilməsi. Koalisiya 1325. B., 2003
- Mirzəzadə R.* Qənder – tarixi, fəlsəfi, siyasi və hüquqi istiqamətlər. Fəlsəfə elmləri doktoru elmi adı almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. B., 2004
- Rəsulova L.* Qənder münasibətləri: XX1 əsrdə ali təhsil məktəblərinin perspektivləri. “Müasir sosial-siyasi dəyişikliklər kontekstində qənder təhsilinin inkişafı”. Konfrans materialları. B., 2004
- Süleymanova E.* Qənder bərabərliyi və insan hüquqları. “Müasir sosial-siyasi dəyişikliklər kontekstində qənder təhsilinin inkişafı” Elmi-praktiki konfransının materialları. B., 2004
- Bayramova L.* Об охране природного и культурного наследия в Азербайджане. “Маде ин Азербайжан”. №1, 2004
- Воронина О.* Основы гендерной теории и методологии. Материалы международной конференции “Гендерное образование: наука и практика”. – Бухара, 2003
- Карпенко Е.* Экологическая ответственность: гендерный подход. Программа спецкурса. Харьков, 2002
- Кофи А. Аннан* Общая судьба – новая решимость. Годовой доклад о работе Организации Объединенных Наций за 2000 год. – Нью-Йорк, 2001
- Мамедова Ф., Гаджиева У.* Гендерный аспект в истории Азербайджана. Западный Университет. Центр Гендерных Исследований. Б., 2003
- Материалы конференции “Гендер и образование: теория и практика”, Бухара, 2003
- Нахичеванлы А.* Гендерное развитие и гражданское общество. Материалы научно-практической конференции “Развитие гендерного образования в контексте современных социально-политических преобразований”. Б., 2004
- Национальная Экологическая сеть Азербайджанской Республики. – Б., 1999
- Омарова М.* Роль женщин в предотвращении конфликтов и построении мира. Материалы научно-практической конференции “Развитие гендерного образования в контексте современных социально-политических преобразований”. Б., 2004
- Халилов Ш.* К вопросу о водообеспечении в Азербайджане. Материалы Научно-практической конференции, посвященной 80-летию Г.Алиева. Б., 2003
- Четыре Всемирные конференции по положению женщин (1975–1995 гг.): историческая ретроспектива. Материалы Центра Гендерных Исследований.
- Инструмент фор тше Естаблисмент оф тше Реструктуред Глобал Енвиронментал Фасилитй. ЭЕФ, Washington, 2004.
- Енвиронмент анд Шеалтш. Овервию анд маин Еуропеан Иссуес. Еуропеан Енвиронмент Аенсий, Жопенщаен, 1996
- Щасанова М.* Гендер егуалитй ин Азербайжан: проблемс анд проспектс. Ворлд Бусинесс, 2004
- Уппенбринк М.* The environmental and nature protection policy and the EU – in relationship with the transition process in South Caucasus. Materials of International Conference “South Caucasus in the context of New Strategic Relations”. Baku, 2003
- http://www.unesco.org/whc/world_he.htm (non-frames)
- <http://www.unesco.org/whc/mainf16.htm>